

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

Diplomsko delo

**PРАВNA UREDITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC
IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V SLOVENIJI**

Petra Kolman Žnidaršič

Ljubljana, junij 2016

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

DIPLOMSKO DELO

**PРАВNA UREDITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH
SVOBOŠČIN V SLOVENIJI**

Kandidatka: Petra Kolman Žnidaršič

Vpisna številka: 04026862

Študijski program: Visokošolski strokovni študijski program Javna uprava prva stopnja

Mentor: prof. dr. Rudi Kocjančič

Ljubljana, junij 2016

IZJAVA O AVTORSTVU DIPLOMSKEGA DELA

Podpisana Petra Kolman Žnidaršič, študentka visokošolskega strokovnega študijskega programa Javna uprava prva stopnja, z vpisno številko 04026862, sem avtorica diplomskega dela z naslovom Pravna ureditev človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je priloženo delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbela, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbela, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobila vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo, in sem to tudi jasno zapisala v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerimi so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah, Uradni list RS, št. 21/95), kršitev pa se sankcionira tudi z ukrepi po pravilih Univerze v Ljubljani in Fakultete za upravo;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za upravo;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko diplomskega dela ter soglašam z objavo dela v zbirki »Dela FU«.

Diplomsko delo je lektoriral/a: VERBUM, PREVAJANJE IN JEZIKOVNO IZOBRAŽEVANJE, DORIS SODJA S. P.

Ljubljana, 10. junij 2016

Podpis avtorice:

Petra Kolman Žnidaršič

POVZETEK

Človekove pravice in temeljne svoboščine imajo v Republiki Sloveniji in njeni ustavi poglobitno mesto. Njihovo pravno varstvo je odraz družbeno političnega stanja v državi in stopnje uveljavitve demokracije ter načela pravne države. Drugo poglavje Ustave Republike Slovenije, ki ureja človekove pravice in temeljne svoboščine, je poleg prvega poglavja, še zlasti po določbah, ki Slovenijo opredeljujejo kot demokratično in pravno državo, najpomembnejše poglavje ustave. Ustavna ureditev človekovih pravic in temeljnih svoboščin je še posebej pomembna. Ustava namreč določa kazenskoopravno, civilnopravno in upravnopravno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Najpomembnejšo vlogo v sistemu varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin pa ima Ustavno sodišče. Pojem uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin je ločen od pravnega varstva in zato potrebuje posebno obravnavo. Uresničevanje je odvisno od več dejavnikov, predvsem pa od politične volje trenutne oblasti. Kršitvam človekovih pravic in temeljnih svoboščin sledi obveznost države do odprave posledic kršitev.

V svojem diplomskem delu bom tematsko in problemsko predstavila in razčlenila tudi najpogostejše oziroma najizrazitejše kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Pri tem bom navedla tudi ustrezne pritožbe, posredovane Evropskemu sodišču za človekove pravice in sodne odločitve o teh pritožbah. Eno od izjemno aktualnih vprašanj se nanaša na preobremenjenost ustavnega sodišča pri odločanju o ustavnih pritožbah. V svojem delu se bom opredelila tudi do tega vprašanja.

Ključne besede: človekove pravice in temeljne svoboščine, pravno varstvo, ustavna ureditev, pravno varstvo, pravica do pritožbe, najizrazitejše kršitve

SUMMARY

LEGAL SYSTEM OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS IN SLOVENIA

Human rights and fundamental freedoms are the priority in the Republic of Slovenia and its constitution. Their legal protection is the reflection of the socio-political situation in the state and the level of enforcement of democracy as well as the principle of the rule of law. The first chapter of the Slovenian Constitution that determines Slovenia as a democratic state that is governed by the rule of law and the second chapter that regulates human rights and fundamental freedoms are the most important chapters of the Constitution. According to the Slovenian Constitution, human rights and fundamental freedoms are protected according to criminal law, civil law and administrative law. The Constitutional Court plays the most important role in the human rights and fundamental freedoms protection system. The realisation of human rights and fundamental freedoms is separated from legal protection and therefore must be considered separately. The realisation depends on several factors, especially the political will of the current government. Violations of human rights and fundamental freedoms are followed by the state's obligation to remedy the consequences of the violation.

In my diploma thesis I will present and further analyse the most frequent and most significant violations of human rights and fundamental freedoms. I will also describe appropriate appeals sent to the European Human Rights Court and its decision with regard to appeals. One very current issue is the quantity of constitutional appeals that overload the Constitutional Court at its decision making. I will also further consider this issue.

Key words: human rights and fundamental freedoms, legal protection, constitutional regulation, legal protection, right of appeal, most significant violations

KAZALO

IZJAVA O AVTORSTVU DIPLOMSKEGA DELA	iii
POVZETEK.....	iv
SUMMARY	v
KAZALO.....	vi
SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC	viii
SEZNAM TUJIH IZRAZOV	ix
1 UVOD.....	1
2 SPLOŠNA PREDSTAVITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	3
2.1 POJEM ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	3
2.2 POGLAVITNE FAZE V ZGODOVINSKEM RAZVOJU.....	5
2.3 SPLOŠNE DOLOČBE O ČLOVEKOVIH PRAVICAH IN TEMELJNIH SVOBOŠČINAH ..	7
2.3.1 ENAKOST PRED ZAKONOM	7
2.3.2 URESNIČEVANJE IN OMEJEVANJE PRAVIC	8
2.3.3 ZAČASNA RAZVELJAVITEV IN OMEJITEV PRAVIC.....	9
2.3.4 ENAKO VARSTVO PRAVIC IN PRAVICA DO SODNEGA VARSTVA.....	10
3 USTAVNA UREDITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	12
3.1 SPLOŠNA OZNAKA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	12
3.1.1 OSEBNOSTNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE	12
3.1.2 POLITIČNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE	13
3.1.3 GOSPODARSKE IN SOCIALNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE.....	13
3.1.4 IZOBRAŽEVALNE PRAVICE TER SVOBODA ZNANOSTI TER UMETNOSTI	14
3.1.5 POSEBNE PRAVICE ETNIČNIH SKUPIN IN NJENIH PRIPADNIKOV.....	14
4 PRAVNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	16
4.1 KAZENSKOPRAVNO VARSTVO	18
4.1.1 TEMELJNA NAČELA KAZENSKEGA PRAVA V USTAVI	19
4.1.2 PROCESNA JAMSTVA V KAZENSKEM POSTOPKU.....	19
4.2 CIVILNOPRAVNO VARSTVO	20
4.2.1 CIVILNI SPOR.....	21
4.3 UPRAVNOPRAVNO VARSTVO	21
4.3.1 PRITOŽBA	22
4.3.2 UPRAVNI SPOR.....	22
4.4 MEDNARODNOPRAVNO VARSTVO.....	23
4.5 ODPRAVA POSLEDIC KRŠITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	24
5 URESNIČEVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V REPUBLIKI SLOVENIJI.....	26
5.1 SPLOŠNA OZNAKA URESNIČEVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN.....	26
5.2 ZNAČILNEJŠE TEME IN DILEME	27
5.2.1 PRAVICE DELAVCEV IN DOSTOJANSTVO OSEBNOSTI	27

5.2.2 PRAVICA DO SOJENJA V RAZUMNEM ROKU	28
5.2.3 ISTOSPOLNE SKUPNOSTI IN NAČELO ENAKOSTI PRED ZAKONOM.....	29
5.2.4 IZBRISANI.....	30
6 ZAKLJUČEK.....	32
LITERATURA IN VIRI.....	34

SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC

URS = Ustava Republike Slovenije

ZUstS = Zakon o ustavnem sodišču

KZ = Kazenski zakonik

ZKP = Zakon o kazenskem postopku

ZUS = Zakon o upravnem sporu

OZN = Organizacija Združenih narodov

ZOZKD = Zakon o odškodnini žrtvam kaznivih dejanj

ZPŠOIRSP = Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva

ESČP = Evropsko sodišče za človekove pravice

EKČP = Evropska konvencija o človekovih pravicah

SEZNAM TUJIH IZRAZOV

ERGA OMNES = absolutne pravice veljajo zoper vsakogar

MAGNA CARTA LIBERTATUM = Velika listina o svoboščinah

HABEAS CORPUS ACT = Zakon Habeas Corpus

BILL OF RIGHTS = Listina pravic (angleški parlament) in prvih deset amandmajev (ameriška ustava)

US PATRIOT ACT = Zakon o domovinski varnosti ZDA

1 UVOD

Človekove pravice in temeljne svoboščine predstavljajo temelj pravne ureditve vsake moderne demokratične in pravne države, njihovo (ne)spoštovanje pa je eden izmed pokazateljev stopnje uveljavitve načel pravne in demokratične ureditve v državi. Slovenija je na podlagi 2. člena Ustave Republike Slovenije pravna država, eno izmed načel pravne države pa je tudi spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

V zadnjem času se v svetu in v Sloveniji veliko pozornost v središču politične in strokovne javnosti ter vedno večjo medijsko izpostavljenost namenja človekovim pravicam in temeljnim svoboščinam. Mediji še posebej pozorno poročajo o kršitvah človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spregledati pa ne gre tudi nedavnih raziskav, ki so ugotovile, da naj bi Slovenija še posebej kršila pravico do sojenja v razumnem roku in pravico do ustreznega pravnega sredstva. Kljub temu pa menim, da Slovenija je pravna in demokratična država, kjer so spoštovane človekove pravice in temeljne svoboščine, čeprav kljub številnim oblikam predvidenega varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin še vedno pride do kršitve le teh.

O obravnavani temi je bilo prelitega že veliko črnila in presejanih ogromno besed. Na tem področju je ogromno literature slovenskih in tujih strokovnjakov, velik in oprijemljiv vir prava človekovih pravic pa predstavljajo tudi odločbe Ustavnega sodišča ter Evropskega sodišča za človekove pravice.

Cilj diplomskega dela je predstaviti in obrazložiti pravno ureditev človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Republiki Sloveniji in njihovo pravno varstvo s poudarkom na prikazu ustreznih pravnih sredstev za njihovo varstvo. Diplomsko delo je predvsem teoretično, hkrati pa bom uporabila tudi deskriptivno, razvojno in primerjalno metodo dela. Proučevanje in raziskovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin bom prikazala na podlagi ugotovljenih dejstev. Pri tem se bom oprla predvsem na ustrezno literaturo in pravne vire.

V prvem poglavju bom predstavila pojma človekovih pravic in temeljnih svoboščin, v čem je njuno bistvo, kakšna je razlika med njima in opredelila njune bistvene lastnosti ter zavezance k spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Navedla bom poglavitne faze in najpomembnejše akte v zgodovinskem razvoju človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

V drugem poglavju bom prikazala splošne določbe o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah v slovenski ustavi.

V tretjem poglavju bom posebno pozornost namenila posameznim skupinam pravic in svoboščin v Ustavi Republike Slovenije, posamezne skupine pa bodo opredeljene glede na predmet in vrednoto varovanja.

V četrtem poglavju bom predstavila obstoječo ureditev pravnega varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin, pri čemer se bom osredotočila na posebne oblike pravnega varstva: kazenskoopravno varstvo, civilnopravno varstvo in upravnopravno varstvo. V tem poglavju bom pozornost namenila tudi čedalje bolj pomembnemu mednarodnopravnemu varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin in odpravi posledic njihovih kršitev.

V petem poglavju bom posebno pozornost namenila pojmu uresničevanja človekovih pravic, na podlagi katerega bom ugotavljala, katere so predpostavke za učinkovito uresničevanje. Navedla bom tudi prevladujoče kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin v obdobju od sprejema Ustave Republike Slovenije s posebnim ozirom na kršitve pravice do sojenja v razumnem roku. Na podlagi opravljene analize in primerjave posameznih oblik varstva bom v zaključku diplomskega dela predstavila tudi svoje mnenje o stopnji dejanskega pravnega varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Republiki Sloveniji.

2 SPLOŠNA PREDSTAVITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJINIH SVOBOŠČIN

2.1 POJEM ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Temeljne pravice so individualne pravice, ki pripadajo človeku kot posamezniku. So torej osebne pravice, kar pomeni, da so vezane na vsakega človeka, so neodtujljive in neprenosljive. Temeljne pravice delimo predvsem na človekove in državljanske. Prve so tiste, ki jih ima vsak človek kot oseba in osebnost pod pristojnostjo države, ne glede na njegov pravnopolitični status. Državljske pravice pa so tiste, ki pripadajo človeku kot državljanu določene države. Državljske pravice so vezane na državljanstvo določene države, vendar pa jih dandanes zaradi večje mobilnosti in migracij čedalje bolj uživajo tudi tujci. Gospodarske in socialne pravice nosi človek kot delavec (pravica do stavke, pravica do svobodne izbire dela, prepoved prisilnega dela), starš (pravica do socialnega varstva) ipd. (Kocjančič in drugi, 2009, str. 97–98).

Pojma človekove pravice in temeljne svoboščine se namreč po vsebini in naravi prekrivata – gre za tiste človekove pravice, ki so najbolj pomembne in temeljne. Pomembno pa je razlikovati med človekovimi pravicami in ustavnimi pravicami. Človekove pravice namreč niso urejene samo v ustavi, temveč tudi v mednarodnih ali drugih pravnih aktih. V nekaterih državah, predvsem v državah z anglosaškim pravnim sistemom, so na primer urejene z drugimi ustavnimi akti in pravnimi ter političnimi listinami, ali celo v nižjih pravnih aktih (zakonih, sodnih odločbah) in pravnih običajih, ki imajo ustavno veljavo (Kocjančič in drugi, 2009, str. 97).

Temeljne človekove pravice v svojem bistvu pomenijo *»s pravnimi pravili urejena upravičenja posameznika v razmerju do državne oblasti.«* (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 698). Gre za pravno razmerje posameznika do države, pri čemer je posameznik samostojen, ustava pa mu zagotavlja pravno uveljavljanje njegovih pravic, določenih v ustavi. Te pravice so v bistvu abstraktna upravičenja za konkretno vedenje in ravnanje ljudi in so usmerjena v zadovoljevanje njihovih potreb in interesov. Človekove pravice in temeljne svoboščine pomenijo omejevanje državne oblasti in varovanje pred njeno arbitrarnostjo. Zato je pomembno, da so urejene z najvišjim pravnim aktom, ustavo. Ustava je nad vsakokratno oblastjo in ji tako preprečuje, da bi človekove pravice in svoboščine omejevala, odpravljala ali kako drugače prilagajala svojim potrebam in interesom. Značilnost tega upravičenja je, da je pravno zavarovano, kar pomeni, da je zagotovljeno pravno varstvo. Pravno varstvo zagotavljajo redna sodišča in ustavno sodišče ter neformalni organi, na primer varuh človekovih pravic. Pravno varstvo človekovih pravic pomeni možnost, da so pravno iztožljive (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 698–699).

Človekove pravice in svoboščine je mogoče razvrstiti v več kategorij, na primer: glede na krog subjektov: individualne in kolektivne; človekove in državljanske; glede na možnost omejevanja: absolutne in relativne; glede na pravne panoge: kazensko-, civilno-

delovnopravne, ipd.; glede na posamezna področja dejavnosti v družbi: državljanske, politične, socialno-ekonomske, kulturne pravice ipd. (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 700). Posamezne kategorije bodo podrobneje opisane v nadaljevanju diplomskega dela.

Med temeljne pravice v širšem pomenu štejemo tudi temeljne svoboščine. Svoboščine pojmuje kot pravni status, ki ga človeku priznava pravni red (ustava) zoper posege države v njegove temeljne vrednote (življenje, osebna svoboda, dostojanstvo). Gre za pravno razmerje države do posameznika. Tudi pri svoboščinah ustava zagotavlja njihovo pravno varstvo, enako kot pri pravicah. Svoboščine so se izoblikovale v procesu omejevanja državne oblasti, ki jo država izvaja nad posameznikom. Prve politične in pravne listine iz 18. stoletja so nastale ravno z namenom omejevanja državne oblasti proti posameznikom, zato pomenijo svoboščine družbeno-pravno razmerje med državo in človekom (državljanom), na podlagi katerih slednji ohranja svojo individualnost (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 701).

Človekovim pravicam se v zahodnih demokratičnih družbah najpogosteje pripisuje naslednje lastnosti:

- temeljnost: človekove pravice so temelj vseh ostalih pravic;
- splošnost oz. univerzalnost: človekove pravice pripadajo vsem ljudem in o njih obstoji obči konsenz;
- vezanost na človeka: človekove pravice pripadajo človeku kot posamezniku;
- neodtujljivost: človekove pravice so eksistenčno vezane na posameznega človeka, zato jih ni mogoče odtujiti;
- absolutnost: človekove pravice trajajo toliko časa, kolikor časa obstaja človek, na katerega so vezane, pri čemer imajo veljavo *erga omnes* (proti vsem), vendar je treba upoštevati omejenost s pravicami drugih posameznikov;
- deklarativnost: človekove pravice so človeku dane že po naravi, zato jih je pravno in drugače samo deklarirati in ne konstituirati;
- moralnost: izvor človekovih pravic in dolžnosti je v človekovi morali;
- politična narava: vsaka človekova pravica ima politično težo, saj omejuje politično oblast in se uresničuje v okolju politične družbe;
- pravnost: za učinkovito zagotavljanje v družbi morajo biti človekove pravice pravno določene in pravno varovane.

(Cerar, 2002, v: Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili, str. 20–21)

Glede na opredeljeno pravno razmerje med posamezniki in državo ni dvoma, da so zavezanci pri spoštovanju človekovih pravic in svoboščin organi, ki na kakršen koli način izvršujejo oblastna upravičenja. V ta krog sodijo državni organi, organi lokalnih skupnosti in nosilci javnih pooblastil. Pomembno je poudariti, da so oblastni organi ne samo dolžni se vzdržati neupravičenih posegov v človekove pravice in temeljne svoboščine, temveč tudi zagotoviti, da posamezniki ne bi posegali v ustavne pravice drugih posameznikov. Govorimo o t. i. pozitivni dolžnosti države pri varovanju človekovih pravic, pri čemer je ta dolžnost izpolnjena, ko oblastni organi sprejmejo razumljive in predvidljive preventivne ukrepe za zavarovanje pravic in svoboščin posameznika. Bolj je problematično vprašanje, ali človekove

pravice učinkujejo tudi med osebami zasebnega prava, torej med posameznikom v razmerju z drugim posameznikom. Tovrstno razmerje imenujemo horizontalno razmerje. Prevladujoča teorija je teorija posrednega učinkovanja temeljnih pravic, ki pravi, da se ustavna ureditev človekovih pravic in temeljnih svoboščin neposredno ne nanaša na horizontalna razmerja. Vendar pa ustava posredno vpliva tudi na njih, in sicer prek ustavno skladnih razlag pravnih pravil in splošnih načel, ki urejajo horizontalna razmerja (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 708–709).

2. 2 POGLAVITNE FAZE V ZGODOVINSKEM RAZVOJU

V zahodnem civilizacijskem svetu so se prve pravice pojavile in uveljavile v starogrškem polisu, med njimi najpomembnejše pravica do svobode govora in pravica do enakosti pred zakonom. V tem času so pravice pojmovali kot pravno možnost meščanov in državljanov do skupnega urejanja javnih zadev, individualistično pojmovanje pravic in svoboščin pa se je pojavilo mnogo kasneje, na prehodu iz srednjeveških v novoveške družbe.

V srednjem veku so se pojavile prve pravne in politične listine, katerih glavni namen je omejitev vladarjeve oblasti nasproti posameznikom kot državljanom. Prvi pomembnejši dokument je bila Velika listina o svoboščinah (*Magna Carta Libertatum*) iz leta 1215, ki je najstarejši ustavni akt fevdalne Anglije in predstavlja omejitev do takrat absolutne vladarjeve oblasti v korist angleškega plemstva in z njimi povezanih mest ter svobodnih kmetov. Še vedno pa v srednjem veku individualistične pravice in svoboščine ostajajo v ozadju – le nekatere so bile priznane višjemu sloju prebivalstva. Šele nekatere listine, sprejete v poznem srednjem veku, so priznavale enake pravice vsem ljudem, ne glede na stanovsko pripadnost.

Drugi mejnik predstavlja Zakon Habeas Corpus, ki ga je leta 1670 sprejel angleški parlament in predstavlja prvi pravni akt, ki celovito ureja osebne svoboščine posameznika v kazenskem postopku. Ta akt je z nekaterimi kasnejšimi spremembami in dopolnitvami še danes del angleškega prava. Leta 1689 je angleški parlament sprejel Listino pravic (*Bill of Rights*), ki določa položaj posameznika v razmerju do oblasti in utemeljuje glavna načela omejevanja kraljeve oblasti. Enak naslov (*Bill of Rights*) nosi tudi prvih deset amandmajev k ameriški ustavi iz leta 1791, ki urejajo človekove pravice in svoboščine.

Zahteva po omejevanju oblasti je močno vplivala na razvoj človekovih pravic in svoboščin, svoj vrh pa je dosegla 18. stoletju, ko se je pod vplivi razsvetljenstva čedalje bolj začelo govoriti o človeku kot individuumu. Na koncu je, v odporu zoper absolutne monarhije, prevladal individualizem, po katerem je nosilec človekovih pravic in svoboščin človek kot posameznik. V ospredju je naravnopravna teorija, po kateri se človek rodi svoboden, pravice pa mu pripadejo že ob rojstvu. S pravnimi akti je treba omejiti državno oblast, ljudi pa zavarovati pred njenimi arbitrarnimi in nasilnimi posegi v njihove temeljne vrednote. Država torej pravic ne ustvarja, pravice nastanejo po naravi ob rojstvu posameznika.

V Evropi je bila najpomembnejša in najbolj vplivna Deklaracija o pravicah človeka in državljana iz leta 1789, ki jo je sprejela francoska nacionalna skupščina kmalu po veliki

meščanski revoluciji. Zasnovana je po načelih naravnopravne teorije, po njej se vsi ljudje rodijo svobodni ter enaki v pravicah, človekove pravice so naravne, neodtujljive in svete. Mednje uvršča na primer pravico do svobode, pravico do lastnine in pravico do varnosti. Uvaja pravna načela, ki še danes veljajo za temeljna, to sta načelo zakonitosti in načelo domneve nedolžnosti. Vsebuje tudi več političnih in pravnih načel glede državne ureditve, na primer načelo suverenosti, načelo delitve oblasti, sodelovanje državljanov pri sprejemanju zakonov.

Navedene in druge zgodnejše deklaracije in listine so urejale predvsem varstvo osebnostnih in političnih pravic ter svoboščin. Kasneje pa so se postopoma dodajale še pravice in svoboščine druge generacije, to so različne socialne in ekonomske pravice, s katerimi se sploh lahko uresničujejo pravice prve generacije, v veliki meri pa poudarjajo solidarnost družbe. Prva tovrstna ustava je bila nemška weimarska ustava iz leta 1919, ki vsebuje obsežno poglavje o človekovih pravicah in novost vsebuje široko opredeljene socialno-ekonomske in kulturno-prosvetne pravice. Weimarska ustava je pomembno vplivala na nekatere poznejše evropske ustave, med drugim tudi na vidovdansko ustavo, t. j. Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev iz leta 1921.

V začetku 20. stoletja so se iz naravnopravne teorije razvile pozitivistično-normativistične teorije, po katerih je izvor človekovih pravic v državi, ki pravice ustvarja in jih z ustreznimi pravnimi sredstvi tudi varuje. Marksistična teorija pa zavrača človekove pravice kot naravne pravice in misel, da človekove pravice izvirajo iz države, ter poudarja njihovo zgodovinsko in razredno naravo. Pod vplivom teh teorij je v začetku 20. stoletja, še posebej po 1. svetovni vojni, upadel pomen naravnopravnega pojmovanja človekovih pravic.

Obdobje prve polovice 20. stoletja so zaznamovali totalitarni režimi in grozote med in takoj po vojni, zato je ponovno narasel pomen naravnega prava in njegovo pojmovanje človekovih pravic. To je razvidno tudi iz mednarodnih listin, ki so bile sprejete kmalu po končani 2. svetovni vojni, na primer o človekovih pravicah (1948), Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah in Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (oba 1966). Vsem trem je skupno, da poudarjajo dostojanstvo človeka, ki je prirojeno človekovi osebnosti, ljudje pa se rodijo svobodni.

Današnje ustave črpajo naravnopravna izhodišča za urejanje temeljnih človekovih pravic, ki pomenijo materialno pravni vir ustave. Mednje nedvomno sodi tudi slovenska ustava, ki v 5. členu razglaša, da izhaja iz temeljnih človekovih pravic in svoboščin. Gre za naravnopravno izhodišče, saj ustava predpostavlja, da so pravice človeku dane ob njegovemu rojstvu in so tako samoumevne. Pravice in svoboščine so pred in nad ustavo, država pa ustavne pravice varuje. Nadalje predpostavlja, da ima človek tudi druge pravice in svoboščine, četudi jih sama ne omenja (Perenič, 1988, str. 17–30).

2. 3 SPLOŠNE DOLOČBE O ČLOVEKOVIH PRAVICAH IN TEMELJNIH SVOBOŠČINAH

Ustava Republike Slovenije (URS, v nadaljevanju: ustava) je namenila človekovim pravicam in temeljnim svoboščinam velik del svoje vsebine in pomembno mesto, takoj za preambulo ustave, ki poudarja, da Ustava Republike Slovenije izhaja iz temeljnih človekovih pravic in svoboščin, in za splošnimi določbami ustave, ki prav tako na več mestih omenjajo človekove pravice in temeljne svoboščine. Na primer, Slovenija lahko prenese izvrševanje dela suverenih pravic na mednarodne organizacije ali vstopi v obrambno zvezo z drugimi državami le pod pogojem, da temeljijo na spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin, demokracije in načel pravne države (3.a člen URS).

Človekove pravice so sistemsko postavljene v začetni del ustave, v drugo poglavje. Poglavje se začne s splošnimi določbami. To so tiste določbe, ki veljajo za vse človekove pravice in temeljne svoboščine ter urejajo naslednjo vsebino: enakost pred zakonom, uresničevanje in omejevanje pravic, začasna razveljavitev in omejitve pravic, enako varstvo pravic in pravica do sodnega varstva. Vsem navedenim pravicam je skupno, da so »*temeljne in izhodiščne, ker predpostavljajo oz. pogojujejo uresničevanje drugih pravic in svoboščin.*« (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 739). V njih so zasidrane najbolj relevantne vrednote slovenske družbe.

2.3.1 ENAKOST PRED ZAKONOM

Načelo enakosti pred zakonom je eno izmed temeljnih načel demokratične in pravne države. Vsebujejo ga vse demokratične ustave in najpomembnejši mednarodni akti o človekovih pravicah. Zametki načela enakosti segajo v antično Grčijo, v ospredje je stopilo v času meščanskih revolucij v srednjem veku, prve ustave iz konca 18. stoletja pa so načelo enakosti uvrstile med svoja temeljna načela (Kocjančič in drugi, 2009, str. 110).

V ustavi je to splošno pravno načelo in velja za vse ustavne pravice in svoboščine, poleg tega je nadalje izvedeno v številnih drugih določbah (npr. 22. in 29. člen URS).

»*Načelo enakosti zagotavlja posamezniku ustrezno pravno razmerje in položaj glede na druge posameznike (relacijska pravica)*« (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016). Po tem načelu smo vsi pred zakonom enaki – vsakomur so zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj ali katerokoli drugo osebno okoliščino (14. člen URS). Ustava torej navaja različne osebne okoliščine, po katerih se ljudje razlikujemo med seboj in kljub tem razlikam smo pred zakonom vsi enaki.

Ta pravica torej vsebuje tudi ustavno prepoved razlikovanja – diskriminacije glede na osebne okoliščine, ki je hkrati splošno in temeljno pravno načelo. Prepoved diskriminacije se nanaša na zagotavljanje, uresničevanje in varovanje človekovih pravic in svoboščin, pri čemer se v tem primeru pojem diskriminacije nanaša na nedopustno razlikovanje. Organi lahko različno urejajo različne ali celo podobne položaje posameznikov, ne smejo pa tega

početi samovoljno, brez razumnega in stvarno utemeljenega razloga (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 745).

Načelo zavezuje vse državne organe, torej upravne in sodne organe ter zakonodajalca, ki pri svojem delu ustvarjajo in uporabljajo zakone in druge splošne pravne akte, in ko v konkretnih primerih odločajo o človekovih pravicah, obveznostih in pravnih koristih. Poenostavljeno to pomeni, da mora organ v enakih primerih odločiti enako, v različnih pa različno. Organom prepoveduje arbitrarno uporabo prava v razmerju do posameznika in med njimi. K uresničevanju tega načela pripomorejo sistem nadzorstva, in sicer nadzor ustavnega sodišča nad zakonodajnim telesom, in pravni red z vnaprej določenimi pravnimi postopki, po katerih postopajo in delujejo državni organi (Kocjančič in drugi, 2009, str. 110–111).

2.3.2 URESNIČEVANJE IN OMEJEVANJE PRAVIC

Človekove pravice in temeljne svoboščine se uresničujejo neposredno na podlagi ustave. To pomeni, da morajo biti čim bolj določno urejene v ustavi, z zakonom pa je mogoče predpisati samo način njihovega uresničevanja, pa še to samo takrat, ko to določa sama ustava ali če je to nujno zaradi same narave posamezne pravice ali svoboščine. Posameznik uresničuje svoje pravice in svoboščine v razmerju do drugih posameznikov ter zlasti v razmerju do države kot nosilca oblasti. Več o samem pojmu uresničevanja pravic pa v 5. poglavju tega dela.

Človekove pravice in temeljne svoboščine so omejene samo s pravicami drugih in v primerih, ki jih določa ustava (tretji odstavek 15. člena URS), ustavno sodišče pa je dopustilo tudi omejevanje zaradi varstva javnega interesa (odločba Ustavnega sodišča U-I-290/96 z dne 11. 6. 1998). Poleg tega pravila o dopustnem omejevanju pravic ne veljajo za t. i. absolutne pravice (glej naslednje poglavje).

Primere, ki jih določa ustava, le-ta določa izjemoma, ko je na primer zaradi zavarovanja ene pravice treba omejiti uresničevanje druge (odvzem prostosti, omejitev svobode gibanja, omejevanje pravice do nedotakljivosti stanovanja ipd.). Gre za t. i. ustavno dopustne posege. Ni odveč poudariti, da lahko le ustava omeji ustavne pravice, zakon in podzakonski akti te pristojnosti nimajo. V nekaterih primerih pa ustava natančnejšo opredelitev in način omejevanja prepusti zakonu, nikoli podzakonskemu aktu, pri čemer mu postavi bolj ali manj ohlapna merila v obliki jezikovnih znakov (na primer: »če je to nujno«, »kadar je to neogibno potrebno«, »če to zahtevajo interesi obrambe države« itd.) (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 734).

Pravice in svoboščine enega posameznika so, poleg primerov, določenih z ustavo, omejene le s pravicami in svoboščinami drugega. To pomeni, da ni dopustno z uresničevanjem svoje pravice posegati ali preprečevati uresničevanja pravic drugega posameznika. V tem primeru govorimo o zlorabi pravice – »gre za izvrševanje pravice v nasprotju z njeno vsebino, obsegom oz. namenom.« (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 732). Na primer, pravica novinarja do svobode izražanja je omejena s pravico do zasebnosti in dostojanstva tistega,

o katerem piše članek. Opisanemu trku dveh ali več človekovih pravic in temeljnih svoboščinam pravimo tudi kolizija. Kolizije so razmeroma pogoste, zaradi specifičnosti primerov in okoliščin pa jih je treba obravnavati od primera do primera. Pri obravnavi neogibno pride do vrednostnega tehtanja pomena obeh pravic in teže posega ene pravice v drugo. Na koncu se mora presojevalec odločiti, kateri pravici bo glede na vrednostno presojo posameznih pravic, okoliščin primera in morebitnih posledic dal v konkretnem primeru prednost.

Pri presoji dopustnosti omejevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter zaradi varovanja javnega interesa je ustavno sodišče v svoji praksi razvilo t. i. strogi test sorazmernosti, glede na ukrep – poseg v človekovo pravico – in zasledovan cilj. Pri presoji dopustnosti posega svojo odločitev presejemo skozi tri vprašanja:

1. ali je poseg sploh nujen (potreben) v tem smislu, da cilja ni mogoče doseči brez posega nasploh (katerega koli) oziroma da cilja ni mogoče doseči brez ocenjevanega (konkretnega) posega s kakšnim drugim, ki bi bil po svoji naravi blažji;
2. ali je ocenjevani poseg primeren za doseg zasledovanega cilja v tem smislu, da je zasledovani cilj s posegom dejansko mogoče doseči; če ga ni mogoče doseči, poseg ni primeren;
3. ali je teža posledic ocenjevanega posega v prizadeto človekovo pravico proporcionalna vrednosti zasledovanega cilja oziroma koristim, ki bodo zaradi posega nastale (načelo sorazmernosti v ožjem pomenu oziroma načelo proporcionalnosti).

Navedene kriterije se preveri po vrsti in kumulativno, pri čemer je poseg v človekovo pravico ustavno dopusten samo, če na vsa tri vprašanja odgovorimo pozitivno (odločba Ustavnega sodišča U-I-18/02 z dne 24. 10. 2003).

Pri omejevanju človekovih pravic velja poudariti še, da nobene človekove pravice ali temeljne svoboščine, urejene v pravnih aktih, ki veljajo v Sloveniji, ni dopustno omejevati z izgovorom, da je slovenska ustava ne priznava ali da jo priznava v manjši meri. V tej določbi se skriva načelo maksimalnega varstva človekovih pravic, ki govori o tem, da si morajo organi pri svojem delu prizadevati za čim obsežnejše varstvo človekovih pravic (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 726).

2.3.3 ZAČASNA RAZVELJAVITEV IN OMEJITEV PRAVIC

Človekove pravice in temeljne svoboščine načeloma lahko uresničujemo v vsakem trenutku, ne glede na družbene razmere. Vendar pa to ne velja absolutno. Po ustavi je izjemoma dopustno začasno razveljaviti ali omejiti z ustavo določene človekove pravice in temeljne svoboščine v vojnem ali izrednem stanju. Vendar sme razveljavitev in omejitev trajati le za čas trajanja vojnega ali izrednega stanja in v obsegu, ki je nujen glede na stanje, pri tem pa mora biti spoštovano načelo enakosti (16. člen URS). Razveljavitev ali suspenz moramo razumeti kot izjemo, ki pride v poštev ob izjemno strogih pogojih, ki jih moramo razlagati restriktivno. Suspenz na primer opravičujejo okoliščine naravnih katastrof, ogrožanje

državne in javne varnosti do te mere, da lahko govorimo o izrednih razmerah. Namen strogih pogojev je v tem, da kaj hitro lahko pride do zlorabe te možnosti v politične ali druge namene. Tipičen primer tovrstne zlorabe zaradi izrednih razmer so ukrepi, ki jih je sprejela vlada ZDA po 11. septembru 2001. Na čelu ukrepov je t. i. US Patriot Act (Zakon o domovinski varnosti), ki omogoča profiliranje ljudi, tajno prisluškovanje brez odredbe pristojnih organov, preventivne varnostne preglede oseb brez suma na kaznivo dejanje itd., vse v imenu boja proti terorizmu (Lampe, 2010, str. 168).

Toda nekatere človekove pravice in temeljne svoboščine so resnično nedotakljive – ni jih mogoče razveljaviti niti omejiti, niti v času vojnega ali izrednega stanja, zato jim pravimo tudi absolutne pravice. To so na primer nedotakljivost človekovega življenja, domneva nedolžnosti, varstvo človekove osebnosti in dostojanstva, pravimo pa jim tudi absolutne pravice (drugi odstavek 16. člena URS).

2.3.4 ENAKO VARSTVO PRAVIC IN PRAVICA DO SODNEGA VARSTVA

Iz načela enakosti pred zakonom izhaja tudi ustavna določba o enakem varstvu pravic, ki predstavlja izhodišče ustavne ureditve pravnega varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Na podlagi te določbe je vsakomur zagotovljeno enako varstvo njegovih pravic v postopku pred sodiščem in pred drugimi državnimi organi, organi lokalnih skupnosti in nosilci javnih pooblastil, ki odločajo o njegovih pravicah, dolžnostih in pravnih interesih (22. člen URS).

Načelo enakega varstva pravic posameznikom, ki se znajdejo v vlogi stranke pred državnim ali drugim organom, omogoča pošten postopek in zagotavlja, da nobena od strank od začetka postopka do končne odločitve ni v slabšem procesnem položaju kot druga stranka. Poštenost zagotavljajo pravila o možnosti vsake stranke, da se lahko izjavi o sporni zadevi in seznanj ter izjavi o navedbah nasprotne stranke, da aktivno sodeluje v postopku, pridobiva in pregleduje dokumente druge stranke, organu predstavi svoja dejstva in stališča ter predlaga dokaze. (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 755).

Poznamo različne oblike pravnega varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Med njimi je gotovo najpomembnejše sodno varstvo, ki ga ustava povzdiguje na raven ustavne pravice. Ustavna pravica do sodnega varstva pomeni, da ima vsakdo pravico, da o njegovih pravicah in dolžnostih ter o obtožbah proti njemu brez nepotrebnega odlašanja odloča neodvisno, nepristransko in z zakonom ustanovljeno sodišče. Sodi mu lahko samo sodnik, ki je izbran po pravilih, vnaprej določenih z zakonom in s sodnim redom. (23. člen URS). *»Ta pravica ne predvideva le samostojnosti in neodvisnosti konkretnega sodnika, temveč sistemsko neodvisno celotne veje sodne oblasti (načelo delitve oblasti). Neodvisnost sodišča pomeni nemožnost vsakršnega vplivanja ali pritiska na konkretne sodne odločitve v imenu posameznika, skupine, medijev, organizacije ali organa, zlasti izvršilnega.«* (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 752). Verjetno je pomembno poudariti domet te ustavne pravice. Pravica do sodnega varstva namreč posamezniku ne zagotavlja vsebinsko pravilne odločitve – k tej stremi pravica do pravnega sredstva – pač pa mu zagotavlja pravico začeti postopek pred

sodnim organom, pravico, da se postopek konča in pravico, da postopek ne bo tekel nerazumno dolgo (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 753). Več o slednjem pa v 5.2.2. poglavju.

Nadalje je pomembna tudi ustavna pravica do pravnega sredstva, po kateri je vsakomur zagotovljena pravica do pritožbe ali drugega pravnega sredstva proti odločbam sodišč in drugih državnih organov, organov lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil, s katerimi ti odločajo o njegovih pravicah, dolžnostih ali pravnih interesih (25. člen URS). Pravica do pravnega sredstva izhaja iz dejstva, da državni in drugi organi pri svojem delu niso nezmotljivi. S pravico do pravnega sredstva posameznik učinkovito in dejansko brani in varuje pravne svoje interese. Pravna sredstva so praviloma devolutivna in suspenzivna, vendar ustava dopušča določene izjeme. Vendar pa posameznik te pravice ne mora izkoriščati neomejeno in v nedogled, saj mu nasproti stojita načelo predvidljivosti in učinkovitosti pravnega sistema (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 751–752) in v povezavi z njima tudi pravice drugih posameznikov.

3 USTAVNA UREDITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

3.1 SPLOŠNA OZNAKA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Človekove pravice in temeljne svoboščine lahko razvrstimo v različne kategorije*- na podlagi različnih meril. Jellinek jih je razvrstil v tri kategorije, glede na razmerje med človekom (državljanom) in državo pri uresničevanju posamezne pravice: pravice negativnega, pozitivnega in aktivnega statusa. Pravice negativnega statusa so tiste, ki preprečujejo posege države v temeljne vrednote posameznika (nedotakljivost človekovega življenja, osebna svoboda, varstvo človekove osebnosti in dostojanstva, svoboda vesti ipd.). Te pravice običajno sovpadajo z oznako temeljnih svoboščin. Posameznik jih uživa »samodejno«, država pa vanje ne sme posegati. Pravice pozitivnega statusa dajejo posamezniku pravno varovano možnost, da od države zahteva določene storitve v svojo korist, država pa jih mora izpolniti (enakost pred zakonom, pravica do sodnega varstva, pravica do pravnega sredstva, pravica do rehabilitacije in odškodnine, pravica do socialne varnosti ipd.). Zahtevajo neko aktivno delovanje države. Pravice aktivnega statusa pa so tiste, ki omogočajo posamezniku, da sodeluje pri urejanju javnih zadev (volilna pravica, pravica do zbiranja in združevanja ipd.) (Kocjančič in drugi, 2009, str. 115).

Modernejša delitev pa človekove pravice in temeljne svoboščine deli glede na vsebino upravičenja: osebnostne pravice in svoboščine, politične pravice in svoboščine, gospodarske in socialne pravice, izobraževalne pravice ter svoboda znanosti in umetnosti ter posebne pravice narodnih skupnosti in njihovih pripadnikov. Novejše ustave uvajajo tudi nove kategorije, na primer ekološke pravice. Mednje sodi tudi slovenska ustava, ki, kot ena izmed redkih evropskih držav, vsebuje pravico do zdravega življenjskega okolja (72. člen URS).

3.1.1 OSEBNOSTNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Osebnostne pravice in svoboščine so tiste, ki varujejo enkratnost in celovitost človeka kot posameznika, izjemoma tudi kot državljana. Ščitijo osebnost posameznika, njegovo fizično integriteto, njegovo duhovnost in mišljenje ter zasebnost. Po izvoru sodijo med najstarejše pravice in svoboščine, ki so se izoblikovale in uveljavile v procesu omejevanja poseganja državne oblasti v temeljne vrednote posameznika. Glede na klasifikacijo sodijo med pravice negativnega statusa, torej so večinoma opredeljene kot omejitve in prepovedi za državne in druga organe in ter kot temeljna pravna načela (Kocjančič in drugi, 2009, str. 116). Po slovenski ustavi so osebnostne pravice in svoboščine naslednje: nedotakljivost človekovega življenja, prepoved mučenja, varstvo osebne svobode, odreditev in trajanje pripora, varstvo človekove osebnosti in dostojanstva, pravica do povračila škode, domneva nedolžnosti, načelo zakonitosti v kazenskem postopku, pravna jamstva v kazenskem postopku, pravica do rehabilitacije in odškodnine, prepoved ponovnega sojenja o isti stvari, svoboda gibanja, pravica do osebnega dostojanstva in varnosti, varstvo pravic zasebnosti in osebnostnih pravic, nedotakljivost stanovanja, varstvo tajnosti pisem in drugih občil, varstvo osebnosti

podatkov, svoboda vesti, prepoved izročitve državljana, prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti ter prepoved spodbujanja k nasilju in vojni. Iz navedenih pravic in svoboščin izhaja, da gre za najbolj temeljne pravice in svoboščine.

3.1.2 POLITIČNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Politične pravice in svoboščine sodijo med pravice in svoboščine druge generacije, vendar so jih prve ustave že vsebovale. Nosilec teh pravic in svoboščin je praviloma človek kot državljan, politične pravice pa mu zagotavljajo možnost sodelovanja pri upravljanju javnih zadev. Po vsebini ni povsem jasna razlika med pravicami in svoboščinami. Govorimo lahko na primer o svobodi do združevanja in pravici do združevanja. Glede na prej opisano razliko med pravicami in svoboščinami bi torej svoboda združevanja pomenila omejitev oz. prepoved državi, da prepoveduje ali otežuje združevanje, pravica do združevanja pa bi potemtakem pomenila pravno možnost združevanja, ustanavljanja političnih in drugih organizacij, društev, zvez in združenj, vključevanje vanje in delovanje v njih (Kocjančič in drugi, 2009, str. 124). V ustavi so določene naslednje politične pravice in svoboščine: svoboda izražanja, pravica do zbiranja in združevanja, volilna pravica, sodelovanje pri upravljanju javnih zadev, pravica do peticije, pravica do ugovora vesti, pravica do popravka in odgovora, pravica do pribežališča, izražanje narodne pripadnosti, pravica do uporabe svojega jezika in pisave.

3.1.3 GOSPODARSKE IN SOCIALNE PRAVICE IN SVOBOŠČINE

Prve gospodarske in socialne pravice so se pojavile po prvi svetovni vojni na podlagi spoznanja, da mora država posegati in urejati najpomembnejša in družbena področja (delo, socialna varnost, družina, lastninska pravica). Novo sprejete ustave po drugi svetovni vojni so te pravice prevzele in jim dodale nove. Vzporedno s širjenjem teh pravic se je oblikoval in uveljavil koncept socialne države. V slovenski ustavi so gospodarske in socialne pravice in svoboščine deloma urejene v drugem poglavju, deloma pa v tretjem. Razlikovanje temelji na podlagi zagotovljenega ustavnega pravnega varstva. Pravice in svoboščine iz drugega poglavja uživajo enako pravno varstvo kot druge temeljne človekove pravice in svoboščine (sodno varstvo, upravni spor, ustavna pritožba), medtem ko pravice iz tretjega poglavja, ki so bolj kot pravice opredeljene kot gospodarska in socialna razmerja, ne uživajo takšnega varstva (Kocjančič in drugi, 2009, str. 128–129).

V drugem poglavju kot človekove pravice in temeljne svoboščine ustava ureja naslednje gospodarske in socialne pravice: pravica do zasebne lastnine in dedovanja, svoboda dela, pravica do socialne varnosti, pravica do zdravstvenega varstva, pravice invalidov, zakonska zveza in družina, pravice in dolžnosti staršev, svobodno odločanje o rojstvih otrok, pravice otrok.

3.1.4 IZOBRAŽEVALNE PRAVICE TER SVOBODA ZNANOSTI TER UMETNOSTI

Te pravice so urejene v ustavnih določbah o izobrazbi in šolanju, avtonomnosti univerze in visokih šol, svobodi znanosti in umetnosti in pravicah iz ustvarjalnosti. Po vsebini so pretežno opredeljene kot svoboščine.

Po ustavi je izobraževanje v Sloveniji svobodno. To pomeni, da se lahko vsakdo svobodno in pod enakimi pogoji vključuje v vse oblike izobraževanja. Osnovnošolsko izobraževanje je obvezno in se financira iz javnih sredstev. Glede tega se je pojavljalo vprašanje v zvezi s financiranjem zasebnih šol: ali se tudi zasebne šole financirajo iz javnih sredstev? Zadeva je prišla pred Ustavno sodišče, ki je decembra 2014 odločilo, da je Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja v delu, ki določa, da država javne programe v zasebnih osnovnih šolah financira zgolj v višini 85 odstotkov, protiustaven (odločba Ustavnega sodišča U-I-269/12-24 z dne 4. 12. 2014). Iz odločbe izhaja, da se tudi zasebne šole in vrtci v celoti financirajo iz javnih sredstev. Ustava nadalje zavezuje državo, da ustvarja možnosti, da si državljani pridobijo ustrezno izobrazbo.

Ustava določa, da so državne univerze in državne visoke šole avtonomne. Njihova avtonomnost se nanaša na pravico do samoorganizacije v okviru ustave in zakonov (avtonomno odločanje o svojih izobraževalnih in raziskovalnih programih) in pravico do delovanja v okviru finančnih zmožnosti, ki jih določata zakon in državni proračun. Svoboda in avtonomnost sta določeni z namenom, da se zagotovi čim višja raven kakovosti univerz in višjih šol. Kljub temu pa univerze in visoke šole niso čisto samostojne in avtonomne, saj kot izvajalke javnega pooblastila, to je visokošolsko izobraževanje in raziskovanje, izvajajo programe na podlagi soglasja trenutne politike (ministrstvo odobri število prostih mest za vpis), ki tudi univerzi in visokim šolah priskrbi sredstva za njeno delovanje skladno s svojo fiskalno politiko.

Ustava zagotavlja tudi svobodo znanosti in umetnosti oz. tovrstnega ustvarjanja, v katero država ne sme posegati (npr. prepoved cenzure). Kot že omenjeno pri omejevanju pravic s pravicami drugih, pa je ravno pri svobodi umetniškega ustvarjanja težko ugotoviti prekoračitev meje poseganja v pravice drugih (npr. umetnik nariše določeno osebo golo, kot si jo on predstavlja, in nato sliko javno objavi). Ustvarjalnost je varovana tudi z ustavnim varstvom avtorskih in sorodnih pravic, ki izvirajo iz umetniške, znanstvene, raziskovalne in izumiteljske dejavnosti. Vsak ustvarjalec uživa določene moralne in materialne pravice, ki so podrobneje urejene v Zakonu o avtorski in sorodnih pravicah.

3.1.5 POSEBNE PRAVICE ETNIČNIH SKUPIN IN NJENIH PRIPADNIKOV

Italijanska in madžarska narodna skupnost sta v ustavi označeni kot avtohtoni narodni skupnosti, kar pomeni, da so pripadniki teh skupnosti po svojem izvoru prebivalci Slovenije in njeni avtohtoni prebivalci. Te skupnosti imenujemo tudi narodne manjšine. Romska skupnost pa tega statusa nima. Ta je pojmovana kot narodna skupnost, vendar ni avtohtona narodna skupnost, zato je njen položaj drugačen od položaja italijanske in madžarske avtohtone narodne skupnosti. Vse tri narodne skupnosti uživajo vse v ustavi navedene

človekove pravice in temeljne svoboščine, poleg tega pa ustava avtohtonim narodnim skupnostim in njunim pripadnikom zagotavlja še posebne pravice, ki te skupnosti varujejo kot celoti in tudi njune pripadnike kot posameznike, ne glede na število pripadnikov v skupnosti (Kocjančič in drugi, 2009, str. 133–135). Te pravice so naštet v 64. členu ustave. Na območjih, kjer ti dve skupnosti živita, njuni pripadniki ustanovijo samoupravne skupnosti za uresničevanje svojih pravic. Še posebej pa je pomembna ustavna določba, po kateri sta avtohtoni narodni skupnosti neposredno zastopani v predstavniških telesih države in lokalne samouprave (v državni zbor se voli po en poslanec vsake skupnosti, število predstavnikov v občinskih oz. mestnih svetih pa določajo statuti občin). Zakonov in drugih predpisov in splošnih aktov, ki zadevajo obstoj in razvoj teh skupnosti, ni mogoče sprejemati brez privolitve predstavnikov narodnih skupnosti.

Ustava pa ne omenja, še manj pa ureja, posebnih pravic in položaja nekaterih drugih avtohtonih etničnih manjšin (Srbi, Hrvati, nemška manjšina) Prav tako pa ne omenja etničnih pravic drugih državljanov Slovenije, ki niso slovenske narodnosti. Še posebej so vprašljive posebne etnične in kulturne pravice pripadnikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije, ki so v Slovenijo prišli pred njeno osamosvojitvijo kot ekonomski migranti. V tistem času so kot državljani Jugoslavije tudi v Sloveniji uživali vse državljanske in etnične pravice, kar pa se je drastično spremenilo po odcepitvi Slovenije od Jugoslavije (Žagar, 1993, v: Slovenija in Evropska konvencija o človekovih pravicah, str. 83–84).

V luči begunske krize pa se postavlja tudi vprašanje, kakšne pravice uživajo migranti, begunci in azilanti na ozemlju Republike Slovenije. Nedvomno je, da jim ne pripadajo pravice, ki jih lahko uresničujejo le državljani Republike Slovenije. Vprašanje pa je, ali jim pripadajo vse druge pravice, ki niso vezane na državljanstvo.

Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ustava ne ureja, to materijo pa poveri v ureditev zakonu. Zakonodajalec je navedeno uredil z Zakonom o romski skupnosti v Republiki Sloveniji.

4 PRAVNO VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Kot že omenjeno v uvodnem poglavju, človekove pravice in temeljne svoboščine opredeljujemo kot pravno zavarovana upravičenja. Pravna zavarovanost pomeni, da je zagotovljeno pravno varstvo teh pravic in svoboščin. Ustava zagotavlja sodno varstvo pravic in svoboščin, posebej pomembno pa je ustavnosodno varstvo pravic, ki posamezniku omogoča vložitev ustavne pritožbe. Ustava določa tudi varuha človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Poleg nacionalnega varstva so zagotovljene tudi razne oblike mednarodnopravnega varstva.

Ustavno sodišče odloča v več zadevah, za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin pa je najpomembnejše odločanje o pritožbah zaradi njihovih kršitev s posamičnimi akti (160. člen URS). Pristojnosti, sestavo, volitve in drugo ustava ureja v VIII. poglavju, natančneje pa delovanje ustavnega sodišča ureja Zakon o ustavnem sodišču. Skladno s tem zakonom se lahko ustavna pritožba vloži zaradi kršitve človekove pravice ali temeljne svoboščine zoper posamični akt, s katerim je državni organ, organ lokalne skupnosti ali nosilec javnih pooblastil odločil o pravici, obveznosti ali pravni koristi posameznika ali pravne osebe, pod pogoji, ki jih določa ta zakon. Pod določenimi pogoji lahko ustavno pritožbo vloži tudi varuh človekovih pravic (50. člen ZUstS). Ustavno pritožbo je mogoče vložiti šele po tem, ko so izčrpana vsa pravna sredstva. Pred izčrpanjem izrednih pravnih sredstev lahko ustavno sodišče izjemoma odloča o ustavni pritožbi, če je zatrjevana kršitev očitna in če bi z izvršitvijo posamičnega akta nastale za pritožnika nepopravljive posledice (51. člen ZUstS). Vsekakor pa ni mogoče vložiti ustavne pritožbe pred izčrpanjem pravice do pritožbe kot rednega pravnega sredstva (Kocjančič in drugi, 2009, str. 140). *»Na področju varstva ustavnosti in zakonitosti ter človekovih pravic in temeljnih svoboščin je ustavno sodišče najvišji organ v državi«*, kar potrjujejo številne določbe o teži ustavnih odločb, na primer obveznost ustavnosodnih odločb in načelo spoštovanja ustavnosodne odločitve o ustavni pritožbi s strani rednega sodišča (Mavčič, 2002, str. 195).

Za razliko od sodnega in ustavnosodnega varstva je **varuh človekovih pravic** posebna neformalna oblika varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Varuh človekovih pravic ne odloča o razmerjih med posamezniki in posamezniki ter državo, niti ne more posegati v odločanje državnih in drugih organov, ampak ima predvsem pravico in dolžnost, da oblast in njene organe opozarja na kršitve ter da o njih obvešča najvišje državne organe in javnost. V razmerju do drugih organov ni pritožbeni niti hierarhično višji organ. Varuh deluje na način, da neformalno, predvsem s svojo strokovnostjo in moralno držo vpliva na državne in druge organe, da čim bolj učinkovito varujejo človekove pravice in svoboščine. Varuh tako na primer opozarja na kršitve, daje pripombe na postopke, predlaga ustrezne ukrepe itd. (Kocjančič in drugi, 2009, str. 141). Prav zaradi opozarjanja na kršitve človekovih pravic je varuh trn v peti vsakokratne oblasti, zato so pogosti poskusi oblasti diskreditacije instituta varuha ali varuha osebno. *»Podcenjevanje, poskusi marginalizacije, diskvalifikacije in*

instrumentalizacije osebe varuha in same institucije Varuha so se dohajali ves čas od osamosvojitve, zlasti kadar je vsakokratni nosilec te funkcije dregnul v materialne, ideološke ali politične interese trenutnih nosilcev oblasti.» (Bavcon, 2008, v: Zbornik prispevkov z mednarodne konference v Ljubljani). Prav zato je nadvse pomembna močna moralna in politično nevtralna ter nepristranska drža varuha, da ne podleže tovrstnim poskusom in vplivanju oblasti. Položaj varuha še dodatno krepi podpora in njegov ugled v javnosti.

Vsakdo na sodišču uživa **procesna jamstva**, določena v ustavi. Tako ima vsak posameznik pravico do enakega varstva pravic v postopku pred sodiščem in drugimi državnimi organi (22. člen URS), pravico, da o njegovih pravicah, dolžnostih ter obtožbah odloči brez nepotrebnega odlašanja neodvisno, nepristransko in z zakonom ustanovljeno sodišče (pravica do sodnega varstva – 23. člen URS), pravico do sojenja v javnosti (24. člen URS), pravico do pravnega sredstva (pravica do pritožbe – 25. člen URS) in pravico do postopka v jeziku, ki ga razume (62. člen URS). Zagotovljeno mora biti spoštovanje človekove osebnosti in njegovega dostojanstva v kazenskem in v vseh drugih pravnih postopkih, prav tako med odvzemom prostosti in izvrševanjem kazni (21. člen URS). Navedena jamstva morajo biti zagotovljena ne glede na vrsto pravnega varstva (kazenskopravno, civilnopravno in upravnopravno varstvo), zato v pri predstavitvah posameznik oblik pravnega varstva ne bodo posebej predstavljena, z izjemo pravice do sodnega varstva in pravice do pritožbe.

Pravica do sodnega varstva je določena v četrtem odstavku 15. člena ustave in predstavlja samostojno ustavno pravico. Na njeni podlagi se lahko vsakdo, ki meni, da mu je bila kršena pravica ali svoboščina, določena z ustavo zagotovljena, obrne na pristojno sodišče in zahteva njeno sodno varstvo. V Sloveniji se sodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin zagotavlja pred rednimi in specializiranimi sodišči ter Ustavnim sodiščem.

Ta pravica nalaga državi dolžnost, da predvidi dostop do sodnega varstva in ga tudi zagotovi. Sodno varstvo predstavlja sredstvo in predpostavko za varstvo človekovih pravic in svoboščin. Neposredni obliki sodnega varstva pravic in svoboščin sta kazenskopravno in civilnopravno varstvo, posredna oblika pa upravnopravno varstvo v obliki upravnega spora. Ustava zagotavlja sodno varstvo in najpomembnejša procesna jamstva na splošno, posamezne oblike pa urejajo ustrezni področni zakoni (Kocjančič in drugi, 2009, str. 136). Velja še poudariti, da pravica do sodnega varstva pomeni procesno jamstvo, torej omogočanje, možnost varstva pravic v sodnem postopku in ne jamstvo za vsebinsko pravilno odločitev. Če je na primer drugostopenjsko sodišče razveljavilo sodbo prvostopenjskega sodišča in je bila sodba torej napačna, s tem ni bila kršena posameznikova pravica do sodnega varstva. Torej pravica do sodnega varstva ne zagotavlja pravice do pravilne odločitve sodišča (Galič, 2004, str. 75–76).

Pravica do pritožbe ali drugega pravnega sredstva proti odločbam sodišč in drugih državnih organov, organov lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblasti v bistvu zagotavlja spoštovanje načela instančnega odločanja sodišč in drugih državnih organov. Načelo instančnosti pomeni, da lahko drugostopenjski organ preizkusi odločitev prvostopenjskega

organa z vseh vidikov, ki so pomembni za odločitev. Pravica do pritožbe zakonodajalca zavezuje, da zagotovi pravico do pritožbe (Androjna & Kerševan, 2006, str. 122).

Enako varstvo pravic (22. člen URS) in pravica do enakosti pred zakonom (14. člen URS) zahtevata, da mora zakon podobne položaje urediti enako, različne pa različno. Vendar pa ne zadošča zgolj enaka zakonska ureditev, temveč je treba zagotoviti tudi podobno uporabo zakona v podobnih primerih in posledično tudi podobno odločitev sodišča v podobnih primerih. S tem se ustvarjajo precedensi, ki v Sloveniji za enkrat še niso pravi formalni vir, imajo pa čedalje večjo težo, saj se z njimi zagotavlja enakost pred zakonom, enako varstvo pravic še posebej pa pravno varnost, ki zagotavlja jasnost in predvidljivost sodnega odločanja. Iz navedenih ustavnih določb izhaja torej prepoved samovoljnega odstopa od sodne prakse kot ustavno procesno jamstvo. Vendar pa ustava ne prepoveduje kakršnega koli odstopa, temveč le samovoljen in arbitraren odstop od sodne prakse. To pomeni, da če se sodišče odloči, da odstopi od ustaljene sodne prakse, razloge za to posebej obrazloži (Galič, 2004, str. 315–317).

4. 1 KAZENSKOPRAVNO VARSTVO

Kazensko pravo varuje temeljne družbene vrednote in s tem tudi najpomembnejše ter ključne človekove pravice in svoboščine za obstoj družbe, na primer nedotakljivost življenja, prepoved mučenja, osebna svoboda, varstvo zasebnosti itd. Kazenski zakonik (KZ-1) v 16. poglavju ureja kazniva dejanja zoper človekove pravice in temeljne svoboščine. Ta kazniva dejanja so na primer: kršitev enakopravnosti, prisiljenje, protipraven odvzem prostosti, ugrabite, grožnja, mučenje itd.

Če je posamezniku kršena človekova pravica ali temeljna svoboščina in je kršitev v Kazenskem zakoniku opredeljena kot kaznivo dejanje oz. tudi v vseh ostalih primerih storitev kaznivega dejanja zoper posameznika, slednji dobi položaj oškodovanca. Zaradi sistema kazenskega postopka, ki ga imamo v Sloveniji, oškodovanec nima v postopku položaja stranke, razen v primerih, ki so določeni v Zakonu o kazenskem postopku (ZKP), ko oškodovanec pridobi položaj zasebnega tožilca. Oškodovanec mora za zavarovanje svojih pravic in svoboščin storjeno kaznivo dejanje naznaniti pristojnemu državnemu tožilcu. Poleg oškodovanca lahko vsakdo naznani kaznivo dejanje, za katero se storilec preganja po uradni dolžnosti (146. in člen 147. ZKP). S tem, ko je kaznivo dejanje naznanjeno, ves postopek v zvezi z zbiranjem dokazov in kazenskim pregonom zoper obdolženca prevzame državni tožilec kot državni organ, ki deluje v javnem interesu. Državni tožilec zastopa obtožbo oz. državo, ki ima dolžnost zavarovati posameznike pred kaznivimi dejanji oz. preganjati storilce kaznivih dejanj in jim odmeriti primerno sankcijo, v imenu zagotavljanja reda in miru v državi. Ko državni tožilec prevzame kazensko ovadbo in prične kazenski pregon, oškodovanec načeloma nima aktivne vloge v postopku oz. mu v postopku ni potrebno sodelovati. Ima določene pravice, na primer lahko je zaslišan, lahko opozarja na dejstva in predlaga dokaze itd. (59. člen ZKP), vendar ves postopek pregona vodi državni tožilec. Stranki na sodišču sta tako državni tožilec in obdolženec, oškodovanec ima zgolj stransko vlogo. Enako velja za vlaganje pritožb na Višje kazensko sodišče zoper odločbe kazenskih

sodišč prve stopnje, kar zagotavlja ustava v 25. členu URS (pravica do pritožbe). Zaradi narave postopka je vlaganje pravnih sredstev v domeni državnega tožilca, razen v primeru, ko je postopek vodil zasebni tožilec.

Iz navedenega izhaja, da so ustavne pravice posameznika (oškodovanca) do sodnega varstva in pritožbe uresničene že s tem, da mu pravni sistem omogoča naznanitev kaznivega dejanja, vsa nadaljnja dejanja v zvezi s pregonom in sodnim varstvom pa so poverjene državnemu tožilcu, ki deluje v javnem interesu in s tem tudi v interesu oškodovanca. V primerih, ko se državni tožilec iz določenih razlogov odloči, da ne bo uvedel kazenskega pregona zoper osumljenca ali da bo pregon ustavil, na njegovo mesto lahko stopi oškodovanec in sam vodi kazenski pregon.

4.1.1 TEMELJNA NAČELA KAZENSKEGA PRAVA V USTAVI

Ustava določa temeljna načela kazenskega prava: v 27. členu določa domnevo nedolžnosti, v 28. členu načelo zakonitosti v kazenskem pravu in prepoved ponovnega sojenja o isti stvari v 31. členu. Načelo zakonitosti v kazenskem pravu zahteva, da mora biti očitano kaznivo dejanje vnaprej določeno z zakonom, ki mora biti pisen in jasen. Domneva nedolžnosti je temeljna pravica pri zagotavljanju pravice do poštenega sojenja in pomeni, da mora državna oblast (tožilec) prek vsakršnega razumnega dvoma dokazati, da je nekdo storil očitano kaznivo dejanje. Iz tega načela izhaja tudi dokazno breme, ki je na strani tožilca, ki zastopa obtožbo. Posledično mora on dokazati krivdo obtoženca in ne obratno, torej obtoženec dokazati, da ni kriv (Lampe, 2010, str. 295 in 289–290). Prepoved ponovnega sojenja o isti stvari pomeni, da nihče ne sme biti preganjan in kaznovan zaradi kaznivega dejanja, za katero je bil s pravnomočno sodno odločbo oproščen ali obsojen ali je bil kazenski postopek zoper njega pravnomočno ustavljen ali je bila obtožba zoper njega pravnomočno zavrnjena (10. člen ZKP).

4.1.2 PROCESNA JAMSTVA V KAZENSKEM POSTOPKU

Človekove pravice in temeljne svoboščine so varovane tudi v kazenskem postopku, v katerem sodišče ugotavlja, ali je bilo storjeno kaznivo dejanje in kdo je storilec, na koncu pa obtoženca oprosti ali mu odmeri predpisano kazen. Vodilo kazenskega postopka je poštenost postopka, zato so vse materialne in procesne garancije usmerjene k temu cilju.

Posebej ustava našteva pravna jamstva, ki morajo biti zagotovljene vsakemu, ki se znajde v kazenskem postopku. Namen ustavnih pravnih jamstev, ki so podrobneje izvedena v Zakonu o kazenskem postopku je, da se državi in njenim represivnim organom podeli točno določena pooblastila, s katerimi preprečuje njihovo poseganje v človekove pravice in svoboščine v imenu kazenskega pregona, kar je še posebej aktualno v času terorizma in mednarodnega organiziranega kriminala. Namen pravil kazenskega postopka je varovanje ustavnih pravic posameznika in njegove osebne integritete. S tem se preprečuje arbitrarno, zlovoljno in samovoljno delovanje izvršilne in sodne oblasti. Pravna država pravic posameznika ne sme žrtvovati v interesu učinkovitosti kazenskega prava in postopka (Ribičič, 2010, str. 59–60).

Pravna jamstva v kazenskem postopku predstavljajo naslednje pravice: da ima primeren čas in možnosti za pripravo svoje obrambe, da se mu sodi v njegovi navzočnosti in da se brani sam ali z zagovornikom (pravica do obrambe), da mu je zagotovljeno izvajanje dokazov v njegovo korist in da ni dolžan izpovedati zoper sebe ali svoje bližnje, ali priznati krivde (29. člen URS). Slednjo imenujemo tudi pravica do varstva pred samoinkriminacijo ali privilegij zoper samoobtožbo, ki zagotavlja svobodo prek kakršnim koli neposrednim ali posrednim fizičnim ali psihičnim pritiskom na obdolženca, zaradi katerega bi ta priznal krivdo. Pravica do izvajanja dokazov in navzkrižnega zaslišanja prič je osnovni pogoj zagotavljanja t. i. enakost strank v kazenskem postopku in na splošno temeljno načelo kazenskega postopka. S tem se zagotavlja načelo kontradiktornosti postopka. Prav tako načelo enakosti orožij zasleduje tudi zahteva po primernem času in možnosti za pripravo obrambe. Vsaki stranki mora biti omogočeno, da predstavi svoja stališča in dokaze. Pravica do zagovornika pomeni, da mora biti posamezniku omogočeno, da ga zastopa kompetenten in strokoven zastopnik (Lampe, 2010, str. 293–295).

Nadalje ima vsakdo, ki mu je v kazenskem postopku odvzeta prostost (pridrzanje, pripor) pravico, da je v materinem jeziku ali v jeziku, ki ga razume, takoj obveščen o razlogih za odvzem prostosti. V čim krajšem času mu mora biti tudi pisno sporočeno, zakaj mu je bila prostost odvzeta. Takoj mora biti poučen o tem, da ni dolžan ničesar izjaviti (pravica do molka), da ima pravico do takojšnje pravne pomoči zagovornika, ki si ga svobodno izbere, in o tem, da je pristojni organ na njegovo zahtevo dolžan o odvzemu prostosti obvestiti njegove bližnje (19. člen URS). Pripor je ob izpolnjevanju določenih pogojev dovoljen samo na podlagi odločbe sodišča, odvzemu prostosti pa sledijo obvezna in z ustavno določena procesna dejanja. Pripor kot primer omejitve pravice do osebne svobode je z ustavno določbo tudi časovno omejen (20. člen URS).

Vsakdo ima tudi pravico do postopka v jeziku, ki ga razume oz. do brezplačnega tolmača, kar omogoča obdolženemu izvajanje pravice do obrambe. Sodišče ima dolžnost, da zagotovi prevajanje postopka (Lampe, 2010, str. 295). Le če bo pravilno in v celoti razumel obtožbe in dokaze, ki ga bremenijo, bo lahko učinkovito pripravil svojo obrambo.

4. 2 CIVILNOPRAVNO VARSTVO

Predmet civilnopravnega varstva so predvsem osebne pravice, ki so zavarovane s pravnimi sredstvi in ustanovami civilnega prava. Osebne pravice imajo zasebnopravno naravo, medtem ko imajo ustavne pravice in svoboščine javnopravno. Ustava z nekaterimi določbami varuje posameznika pred posegi države v njegove temeljne vrednote (pravica do sodnega varstva, pravica do pravnega sredstva itd.), z drugimi pa varuje posameznika tako pred posegi države kot tudi pred posegi drugih posameznikov v njegove vrednote (nedotakljivost človekovega življenja, varstvo človekove osebnosti in dostojanstva, pravica do zasebne lastnine in dedovanja) (Kocjančič in drugi, 2009, str. 138).

Osebnostne pravice uživajo različne oblike civilnopravnega varstva. Ustava na splošno zagotavlja varstvo osebnostnih pravic v 35. členu, podrobneje pa varstvo pravic urejajo določeni zakoni iz področja civilnega prava.

»Osnovna temeljna oblika civilnopravnega varstva osebnostnih pravic je ugotovitveni zahtevki.« S tem zahtevkom tožnik pred sodiščem toži na ugotovitev na obstoj ali neobstoj neke pravice ali pravnega razmerja (ugotovitvena tožba). Poznamo še druge vrste zahtevkov, na primer opustitveni zahtevki, s katerim tožnik zahteva opustitev ali odstranitev nečesa. Posebna pravna sredstva zoper kršitve osebnostnih pravic so urejene v Zakonu o obligacijskih razmerjih. Kršitev osebnostnih pravic pravilom pomeni tudi odškodninsko odgovornost kršitelja. Pravico do odškodnine v primeru kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin zagotavlja ustava v 26. in 30. členu (Kocjančič in drugi, 2009, str. 138–139).

4.2.1 CIVILNI SPOR

Podlaga za ureditev civilnega spora je v četrtem odstavku 15. člena ustave (pravica do sodnega varstva in pravica odprave posledic kršitve). Civilni spor podrobneje ureja Zakon o pravdnem postopku, v katerem je civilni spor opredeljen zelo široko. Civilni spor ne zajema zgolj premoženjskopravnih sporov, temveč tudi osebne spore ter spore iz družinskih in delovnih razmerij. Navedeni zakon ureja procesne dogodke pri sodnem varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, če je seveda sodno varstvo nudeno v civilnem postopku. (Ude, 1993, v: Slovenija in Evropska konvencija o človekovih pravicah, str. 127).

Civilni spor v obliki tožbe lahko začne vsakdo, ki ima proti drugi osebi - posamezniku, pravni osebi ali državi, kakršenkoli zahtevki, kot že omenjena ugotovitveni in vrnitveni zahtevki. S tožbo na primer oseba A zahteva, da sodišče ugotovi, da mu je B dolžan neko vsoto denarja in posledično tudi naloži B-ju, da znesek vrne A-ju. Pogosti so odškodninski zahtevki, s katerim A želi, da sodišče ugotovi, da mu je B s svojim ravnanjem ali opustitvijo povzročil škodo, nato mora sodišče potrditi ali zmanjšati obseg škode, ki jo uveljavlja A, in na koncu še naloži B, da A-ju povrne škodo. Z možnostjo vložitve tožbe A uveljavlja svojo pravico do sodnega varstva, ki mu jo zagotavlja ustava.

Ustavno pravico do pritožbe posameznik lahko uveljavlja tako, da poda pritožbo zoper sodbo prvostopenjskega sodišča (okrajna, okrožna sodišča), ki jo obravnava drugostopenjsko sodišče (višja sodišča). S tem se zagotavlja načelo instančnosti, ki poleg uresničevanja posameznikove pravice do pritožbe omogoča tudi notranji nadzor nad odločitvami nižjih sodišč.

4. 3 UPRAVNOPRAVNO VARSTVO

V upravnih postopkih se uveljavljajo pravice, obveznosti in pravne koristi posameznikov, ki jih imajo iz pravnih razmerij na različnih upravnih področjih (npr. socialna varnost, gradbeništvo, šolstvo, kultura, izobraževanje, zdravstvo itd.) in ki so določene v področnih materialnih predpisih. V upravnem postopku organi javne uprave odločajo o konkretnih

pravicah, obveznostih in pravnih koristih ter s tem ustanavljajo, spreminjajo, ukinjajo oz. ugotavljajo javnopravna razmerja posameznikov v razmerju do nosilcev oblasti (Androjna & Kerševan, 2006, str. 27–28).

4.3.1 PRITOŽBA

Ustavna pravica do pritožbe je v upravnih postopkih urejena na način, da je dovoljena pritožba zoper odločbo, ki jo je izdal organ na prvi stopnji. Če na primer posameznik poda na Center za socialno delo vlogo za uveljavljanje pravic iz javnih sredstev, denimo vlogo za znižanje plačila vrtca, lahko skladno s svojo ustavno pravico do pritožbe vloži pritožbo zoper odločbo Centra za socialno delo na drugostopenjski organ, to je Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Gre za uveljavljanje ustavne pravice do pritožbe in s tem uresničevanje načela instančnosti odločanja.

Obstaja nekaj izjem, na primer, ni pritožbe zoper odločbe državnega zbora, ali vlade, zoper odločbo, ki jo na prvi stopnji izda ministrstvo, pa je dovoljena pritožba samo, kadar zakon to izrecno določa. Pritožba je dovoljena tudi ob molku organa, kadar organ prve stopnje o zahtevku stranke ne odloči v zakonsko določenem roku (Androjna & Kerševan, 2006, str. 122).

Odločba, ki jo po pritožbi izda drugostopenjski organ, je dokončna, kar pomeni, da pritožba ni več mogoča. Upravni postopek je torej dvostopenjski. Zaradi pomembnosti ustavne pravice do pritožbe, je potrebno stranki v postopku na jasn način sporočiti, da ima to možnost in na kakšen način jo uveljavi. To obveznost organ izpolni v pravnem pouku (Androjna & Kerševan, 2006, str. 122–125).

4.3.2 UPRAVNI SPOR

Ker upravni postopek ni sodni postopek, je potrebno posameznikom zagotoviti tudi njihovo ustavno pravico do sodnega varstva. Sodno varstvo v upravnopravnih zadevah je še toliko bolj pomembno, ker stranki upravnega postopka nista v prirejenem položaju, kot sta v civilnem postopku, temveč je posameznik v razmerju do organa kot nosilca oblasti v podrejenem položaju.

Nadzor znotraj uprave predstavlja instančno odločanje na podlagi pritožbe. Ker pa nadzor drugostopenjskega organa ne daje zadostnega ali vsaj ne popolnega jamstva za zakonito reševanje konkretnih upravnih zadev, ima posameznik zoper dokončno odločbo drugostopenjskega organa možnost sprožiti upravni spor, razen če je z zakonom določeno drugo sodno varstvo. Medtem ko so javni organi oz. uradniki v njihovem imenu pri svojem delu vezani na ustavo, zakone, podzakonske akte ter interna navodila, smernice in pojasnila hierarhično višjega organa, so sodniki upravnega sodišča, kjer se vodi upravni spor, vezani le na ustavo in zakone. Govorimo o sodnem nadzoru nad zakonitostjo delovanja izvršilne veje oblasti, uprave, ki je v skladu z načelom delitve oblasti in sistemom zavor in ravnovesij v Sloveniji. Upravni spor ni izredno pravno sredstvo upravnega postopka, temveč samostojni sodni postopek (Androjna & Kerševan, 2006, str. 635–636). Skladno z ustavno pravico do

pritožbe imajo stranke spora v določenih primerih, tudi v upravnem sporu, pravico do pritožbe zoper odločitev prvostopenjskega sodišča. Zoper odločitev upravnega sodišča je tako možna pritožba na drugostopenjski organ, ki je v tem primeru Vrhovno sodišče Republike Slovenije.

Pravno varstvo ustavnih pravic in svoboščin posameznikov nasproti izvršilni oblasti je posebej poudarjeno v drugem odstavku 157. členu ustave, kar še posebej poudarja pomen sodnega varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Navedena ustavna določba je razčlenjena v 66. členu v povezavi s 4. členom Zakona o upravnem sporu (ZUS). Za sodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki so kršene z dokončnim upravnim aktom, v upravnem sporu, morajo biti izpolnjeni 3 pogoji: gre za kršitev človekove pravice ali temeljne svoboščine, kršitev je storjena z dokončnim upravnim aktom ali dejanjem organa in da na voljo ni drugega sodnega varstva.

4.4 MEDNARODNOPRAVNO VARSTVO

Človekove pravice in temeljne svoboščine niso urejene le v ustavi, temveč tudi v številnih mednarodnopравnih aktih. S tem človekove pravice postajajo vse bolj univerzalne. Njihovo urejanje je bilo pred 20. stoletjem pridržano posameznim državam, tragedije in množične ter najhujše kršitve človekovih pravic v času 2. svetovne vojne pa so spodbudile sodelovanje držav na tem področju.

Po 2. svetovni vojni je pobudo prevzela Organizacija združenih narodov. Njen temeljni in ustanovni akt, Ustanovna listina iz leta 1945, ki v preambuli in 1. členu izraža načelo in cilj organizacije, to je spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin za vse ljudi, ne glede na raso, spol, jezik in vero. Na podlagi Ustanovne listine je Generalna skupščina OZN leta 1948 sprejela Splošno deklaracijo o človekovih pravicah, ki predstavlja izhodišče za sprejem drugih listin o človekovih pravicah in, čeprav ni pravno zavezujoča, merilo uresničevanja človekovih pravic po vsem svetu. Pozneje sta bili v okviru OZN sprejeta dva pomembnejša dokumenta, to sta Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah in Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, ki sta začela veljati 1976, in na njuni podlagi sprejeti protokoli. S podpisom navedenih aktov se država podpisnica zaveže, da bo pravice iz akta prenesla v svojo zakonodajo, torej ima podpis pravno zavezujoč pomen.

Na evropskih tleh je najpomembnejši mednarodni dokument o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah Evropska konvencija o človekovih pravicah, ki so jo države članice Sveta Evrope sprejele že leta 1950. Na njeni podlagi sta bili ustanovljeni Evropska komisija za človekove pravice in Evropsko sodišče za človekove pravice, ki obravnava kršitve človekovih pravic iz konvencije. Po sprejemu protokola št. 11 h konvenciji se je njena vsebina in struktura temeljito spremenila. Vsebina konvencije je sedaj razvrščena v tri dele: prvi del ureja posamezne človekove pravice in svoboščine, drugi del ureja organizacijo, sestavo, pristojnosti, način dela in odločanje Evropskega sodišča za človekove pravice, ki ima svoj sedež v Strasbourgu. Tretji del ureja uresničevanje določil konvencije, njeno

veljavnost, pridržke, odpoved, podpis in ratifikacijo. Njen najpomembnejši del je nedvomno pravica do individualne pritožbe. Poleg posameznika lahko pritožbo na sodišče poda katerakoli nevladna organizacija ali skupina posameznikov.

Med drugimi evropskimi dokumenti velja izpostaviti še Evropsko socialno listino, ki so jo članice Sveta Evrope sprejele leta 1961, Slovenija pa jo je ratificirala leta 1999. Ta listina ureja ekonomske in socialne pravice, na primer pravico do dela, pravičnih pogojev dela, varnih in zdravih delovnih razmer, pravičnega plačila, pravice otrok, mladine in žensk do varstva, pravico do poklicnega usmerjanja in usposabljanja itd. Posebnost Evropske socialne listine je, da država podpisnica ni dolžna sprejeti ob ratifikaciji vseh njenih določil, ampak le del njih skupaj z najmanj petimi člani od sedmih, ki sestavljajo obvezno jedro.

V zvezi z mednarodnopравnim varstvom človekovih pravic velja omeniti tudi pojav pluralizma varstva človekovih pravic, ki se je pojavil z vse pogostejšim urejanjem človekovih pravic z mednarodnim sodelovanjem in je značilen za skoraj vse evropske države. Slovenske organe tako zavezujejo določbe človekovih pravic v ustavi, Evropski konvenciji o človekovih pravicah, Evropski socialni listini, Listini Evropske unije o temeljnih pravicah in številnih drugih mednarodnih in regionalnih aktov s področja človekovih pravic. Večnivojsko pravno varstvo je koristno z vidika učinkovitosti, hkrati pa lahko povzroča tudi težave. Do težav pride v primeru tehtanja med dvema ali več človekovimi pravicami ali med človekovo pravico in javnim interesom ali zaradi konflikta z nekaterimi drugimi pomembnimi načeli mednarodnega prava (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 716–727).

4.5 ODPRAVA POSLEDIC KRŠITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Odprava posledic kršitev človekovih pravic je posebna človekova pravica (četrti odstavek 15. člena URS) in je hkrati eno temeljnih načel modernega ustavnega pravnega reda. Žrtev je z odpravo posledic treba vrniti v stanje, v kakršnem je bila pred kršitvijo, poleg tega žrtev ne sme trpeti negativnih posledic kršitve po njeni odpravi. Človekove pravice ne smejo biti samo zapisane, temveč morajo biti tudi dejansko uresničene in varovane. Odprava posledic kršitve je del pozitivnih obveznosti države, od katere se zahtevajo določena ravnanja v zvezi s tem, na primer preiskovalna dejanja, torej učinkovita preiskava, še posebej v primerih najhujših kršitev temeljnih človekovih pravic. Če z odpravo ni mogoče vzpostaviti stanja, kot je bilo pred kršitvijo, je posameznik upravičen do povračila škode, ki mu je bila povzročena s kršitvijo. Dolžnost odprave kršitev ni obveznost le izvršilne veje oblasti, temveč tudi zakonodajne. Zakonodajalec je dolžan spremeniti zakonske predpise, če kršijo človekove pravice, ali z zakonom urediti neko področje, ki ni urejeno in s tem povzroča kršenje človekovih pravic (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 736–737). Kot primer lahko navedemo nedavno opozorilo, da je Evropski odbor za socialne pravice Sveta Evrope odločil, da Republika Slovenija krši 17. člen Evropske socialne listine, ker še ni prepovedala telesnega kaznovanja otrok. To pomeni, da bo treba to vprašanje čim prej zakonsko urediti, bodisi z dopolnitvijo zakona o preprečevanju nasilja v družini bodisi v družinskem zakoniku ali celo s sprejetjem novega zakona.

V primerih, ko je kršitev že storjena in spreminjanje zakonodaje nima smisla, mora država poskrbeti za žrtve kršitev človekovih pravic. V ta namen država na primer sprejme poseben zakon, ki ureja položaj in povračilo škode žrtvam. V Sloveniji je tak zakon na primer Zakon o odškodnini žrtvam kaznivih dejanj (ZOZKD), ki ureja pravico do odškodnine žrtvam nasilnih naklepnih dejanj in njihovim svojcem. Država mora poskrbeti za varnost svojih državljanov, pravica do osebne varnosti je zapisana v 34. členu Ustave, v primerih, ko varnosti ni zagotovila, pa žrtvam pripada pravica do odškodnine. V zadnjem času sprejet tovrsten zakon pa je Zakon o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva (ZPŠOIRSP), o čemer več v naslednjem poglavju. Organizacija Amnesty International je v svojem poročilu iz leta 2013 pozivala oblasti, da izbranim brez odlašanja zagotovijo odpravo kršitev njihovih pravic skladno s standardi prava človekovih pravic. Ukrepi morajo temeljiti na potrebah izbranih, pri čemer posebej našteva: politično priznanje izbrisa, preiskava izbrisa, statusnopravne ukrepe, nadomestilo materialne in nematerialne škode itd. (Stališča Amnesty International glede odprave posledic kršitve, 2013).

5 URESNIČEVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V REPUBLIKI SLOVENIJI

5.1 SPLOŠNA OZNAKA URESNIČEVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Demokratska pravna država se je oblikovala kot celovit in medsebojno povezan sistem vrednot, ciljev in vizij o političnem pluralizmu, strpnosti, odprtosti duha, svobodi medijev, parlamentarni demokraciji, katere temeljni pogoj je načelo delitve oblasti, vladavini prava z neodvisnim sodstvom in o kroni demokracije, o spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter njihovega učinkovitega pravnega varstva. Taka država se lahko ohranja le, če deluje mehanizem zavor in ravnovesij, za katerega ni sporno, da je vgrajen v slovensko ustavo. Razteza se *»od ustavnih norm, ki zagotavljajo delitev oblasti, neodvisno in nepristransko sodstvo, ustavno sodno varstvo legitimnosti in zakonitosti pravodajne dejavnosti, do z ustavo zagotovljenega sodnega varstva človekovih pravic, ki obsega tudi domače ustavno sodno in mednarodno sodno varstvo.«* Kljub temu, da je mehanizem zavor in ravnovesij na normativni ravni docela vpeljan v slovenski ustavni sistem in sistem varovanja človekovih pravic, še vedno prihaja do kršitev le-teh. Kot kaže, problem ni v ustavi. Težava je v tem, da sistem zavor in ravnotežij ne deluje sam od sebe, uresničevanje ustavnih določb o človekovih pravicah in svoboščinah pa je bolj kot od same ustavne ureditve odvisno *»od demokratične politične kulture in volje nosilcev družbene moči in oblasti in od pritiskov, ki jih nanje izvaja javnost ...«* (Bavcon, 2007, v: 15 let uresničevanja Ustave Republike Slovenije, str. 59–60).

Kršitve človekovih pravic in svoboščin so, med drugim, značilen pojav demokratičnih držav, njihova dolžnost pa je, da jih sproti zaznavajo in odpravljajo. Slovenija je po osamosvojitvi sprejela svojo ustavo in uvedla vrsto strukturnih reform ter s tem ustvarila systemske možnosti za celovito varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Očitno pa to ni dovolj. *»Razvijati je treba tudi ustrezno kulturno klimo, državljanske kompetence, ki bodo opremile posameznike za aktivno udeležbo v političnem sistemu in družbi nasploh.«* (Brezovšek, Haček & Zver, 2008, str. 224–226).

Kot že povedano, se človekove pravice in temeljne svoboščine uresničujejo neposredno na podlagi ustave (1. odstavek 15. člena URS). Posameznik se pri uveljavljanju ali varovanju svojih pravic neposredno sklicuje na ustavo. Ustava mora torej čim bolj izčrpno urediti pravice in svoboščine in s tem onemogočiti poseganje zakonodajalca vanje. Neposredno uveljavljanje in varovanje pravic na podlagi ustave daje posamezniku najmočnejše pravno jamstvo, hkrati pa prepoveduje zakonodajalcu, da z zakonom omejuje pravice in svoboščine, prav tako pa zakonodajalec v zakonu ne sme določati novih pravic in svoboščin (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 731).

Ustava vsebuje le nekaj takih pravic, ki ne potrebujejo dodatne zakonske razčlenitve, npr. prepoved smrtne kazni. Te prepovedi ni potrebno dodatno razčleniti, predpisati načina

uresničevanja in je ni dopustno omejiti. Večina drugih pravic in svoboščin pa potrebuje nadaljnjo zakonsko ureditev. Za te primere ustava določa tri pogoje, ki jih mora zakonodajalec upoštevati: zakon lahko predpiše samo način uresničevanja človekovih pravic in svoboščin, to je mogoče storiti samo z zakonom in ne z drugim prepisom ter le takrat, kadar tako določa ustava, ali če je to nujno zaradi same narave posamezne pravice ali svoboščine (2. odstavek 15. člena URS). Ob tem je treba poudariti, da sta prvi in tretji pogoj napisana zelo nedoločno in ohlapno, kar zakonodajalcu omogoča široko razlago in posledično potencialno prekoračitev pooblastil, kar lahko vodi v nedopustno ožjenje pravic oz. onemogoča njihovo izvrševanje. Če je zaradi narave pravice zakonodajalcu dopuščena široka razlaga pri njeni razčlenitvi v zakonodajnem postopku, njegova normativna svoboda kljub temu ni omejena. Ko zakonodajalec opredeli neko pravico z zakonom, mora pri poznejšem omejevanju te pravice upoštevati temeljna ustavna načela, slednja pa ga lahko tudi prisilijo, da odpravi neustavno zakonsko ureditev (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 732).

Kot že podrobneje predstavljeno je pri uresničevanju pravic in svoboščin treba upoštevati, da se pravice in svoboščine več posameznikov lahko izključujejo oziroma omejujejo. Prav tako moramo upoštevati, da normativna ureditev pravic in svoboščin v ustavi še ne pomeni zagotovila, da bodo le-te v resnici tudi spoštovane in uresničene. Na primer, slovenski pravni red je na normativni ravni zasnovan kot nediskriminatoren, v njem je načelo enakopravnosti v celoti izpeljano in naj bi bilo tudi spoštovano. Če je načelo vsaj v zakonodajnem smislu zagotovljeno, nas vsakdanji problemi obrobnih družbenih skupin (socialno ogroženo, invalidi, osebe z motnjami v duševnem razvoju, Romi, muslimani) opozarjajo na to, da ni uresničena vsebinska plat načela enakopravnosti (Šelih, 2008, v: Zbornik prispevkov z mednarodne konference v Ljubljani). Država ter drugi posamezniki s svojimi ravnanji ali opustitvami ustvarjajo takšne in drugačne situacije, da pride do kršitev posameznikovih pravic in svoboščin.

5.2 ZNAČILNEJŠE TEME IN DILEME

5.2.1 PRAVICE DELAVCEV IN DOSTOJANSTVO OSEBNOSTI

V zadnjih letih Slovenijo pretresajo zgodbe o delavcih, ki za svoje opravljeno delo niso prejeli plačila in/ali pa delodajalci za njih niso plačevali prispevkov obveznega zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja. Poleg očitne kršitve zakonodaje s strani delodajalcev gre tudi za hudo kršitev človekove pravice do osebnega dostojanstva, na kar opozarja tudi varuhinja človekovih pravic:

»Visoka stopnja brezposelnosti, pretirano negotove oblike zaposlitve, neplačilo plač in prispevkov za socialno varnost, prenizke plače, neustrezni delovni pogoji, odnos oblastnikov in posameznih delodajalcev do delavcev vseh starosti ... Vzpostaviti je treba sistem, ki bo zagotavljal pravice do svobodne gospodarske pobude in hkrati preprečeval kršitve pravic delavcev. Potrebni so konkretni ukrepi države, ki bodo pri delavcih krepili občutek vrednosti

in zavedanja, da je vsako pošteno in marljivo delo tudi častno in dostojanstveno.« (Letno poročilo varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2014, str. 256).

Spoštovanje pravice dostojanstva osebnosti je predpostavka za uresničevanje vseh ostalih človekovih pravic in svoboščin. Dostojanstvo osebnosti pomeni, da je vsak posameznik priznan kot individualno bitje z lastno identiteto, mišljenjem, hrepenenji, odločitvami in častjo. Posameznik ima svojo notranjo vrednost, ki mu pripada kot človeku. Prava demokracija velja samo v državi, kjer državna ureditev temelji na spoštovanju človekovega dostojanstva kot temeljnemu vodilu delovanja države (Grad, Kaučič & Zagorc, 2016, str. 740–741). Kaj dostojanstvo pomeni v primeru delavcev, najbolj jasno pove Splošna deklaracija o človekovih pravicah, ki pravi, da ima vsakdo, ki dela, pravico do pravične in zadovoljive nagrade, ki njemu in družini zagotavlja človeka vreden obstoj.

Kljub večletnim opozarjanjem na pomanjkljivosti v pravni ureditvi sistema izplačevanja plač in prispevkov s strani varuhinje in medijev, se zdi, da se na tem področju ne dogaja veliko. Državi ureditev razmer očitno ni v interesu, trenutna zakonodaja pa bolj brani delodajalce kot delavce. Sporočilo države je, da se kršenje delovne zakonodaje in človekovih pravic »izplača«.

5.2.2 PRAVICA DO SOJENJA V RAZUMNEM ROKU

Ustava v 23. členu določa, da ima vsakdo pravico, da o njegovih pravicah in dolžnostih ter obtožbah proti njemu brez nepotrebnega odlašanja odloča neodvisno, nepristransko in z zakonom ustanovljeno sodišče.

Izgovori različnih vlad, da enormni sodni zaostanki nastajajo zaradi velike obremenitve sodišč, kar je posledica finančne in kadrovske podhranjenosti sodstva, niso pomagali. Bistvo 6. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki prav tako uzakonja pravico do sojenja v razumnem roku, je, da ESČP »disciplinira« državo, da organizira svoj pravni sistem tako, da lahko njena sodišča izpolnjujejo vse svoje obveznosti, vključno z obveznostjo nepotrebnega odlašanja (Lampe, 2010, str. 285). Razumen rok je po stališču ESČP relativna doba. Odločitev o kršitvi te pravice ni odvisna le od ugotovljenega trajanja postopka, temveč od presoje okoliščin vsakega konkretnega primera. Vendar pa ESČP pri presoji okoliščin upošteva določene kriterije, ki so se izoblikovali v sodni praksi. Ti kriteriji so predvsem: zapletenost zadeve, ravnanje državnih oblasti, ravnanje pritožnika ter pomen zadeve za pritožnika. ESČP upošteva tudi število instanc, ki so v postopku odločale. V zadnjem času pa naraščanje zadev ESČP sili, da odstopa od presojanja okoliščin vsakega posameznega primera in vedno bolj uveljavlja splošno oceno, predvsem v primerih, ko je že na prvi pogled očitno, da je bil razumen rok prekoračen (Galič, 2004, str. 342–343).

Verjetno najhujša obsodba Slovenije pred ESČP je bila sodba v zadevi Lukenda proti Sloveniji iz leta 2005, kjer je sodišče ugotovilo ne le kršitev pritožnikove pravice do sojenja v razumnem roku, temveč je ugotovilo tudi, da Slovenija sploh ne pozna učinkovitega pravnega sredstva za kršitve pravice do sojenja v razumen rok. Posledica te sodbe je bila, da so se v novih podobnih primerih pritožniki lahko obrnili neposredno na ESČP, brez da bi

predhodno morali izčrpati pravna sredstva nacionalnega pravnega reda, saj jih država, kot ugotovljeno v sodbi, sploh ne pozna. *»Šlo je za nepotrebno obsodbo, ker bi morali državni organi Slovenije na podlagi obsežne, dolgotrajne in ustaljene sodne prakse ESČP, ki se je nanašala na druge države, ugotoviti, katere minimalne standarde mora izpolnjevati in kako mora spremeniti svoje predpise, da ne bo obsojena.«* (Ribičič, 2007, v 15 let uresničevanja Ustave Republike Slovenije, str. 70).

Leta 2006 je na podlagi kritike ESČP o sistematični neurejenosti pravnega reda glede uresničevanja pravice do sojenja v razumnem roku državni zbor sprejel Zakon o varstvu pravice do sojenja brez nepotrebne odlašanja, ki je začel veljati 1. 1. 2007. Zakon predvideva dve novi pravni sredstvi za zagotavljanje pravice do sojenja brez nepotrebne odlašanja, in sicer nadzorstveno pritožbo in rokovni predlog. Če sta ta dva zahtevka uspešno vložena, je na voljo še tretje pravno sredstvo, to je pravično zadoščenje. Slednje pomeni izplačilo denarne odškodnine za povzročeno škodo zaradi kršitve pravice do sojenja brez nepotrebne odlašanja s strani državnega pravobranilstva. Kljub temu pa naštetá pravna sredstva ne nadomeščajo pritožbe pred ESČP in izplačilo odškodnine s strani državnega pravobranilstva ne izčrpa pravice do odškodnine pred ESČP (Lampe, 2010, str. 286–287).

5.2.3 ISTOSPOLNE SKUPNOSTI IN NAČELO ENAKOSTI PRED ZAKONOM

Slovenski volivci so decembra 2015 že drugič zavrnili sprejem novega Družinskega zakonika, ki bi med drugim izenačil nekatere pravice istospolnih skupnosti z zakonsko in zunajzakonsko skupnostjo. V ospredju sta bili vprašani možnosti sklepanja zakonske zveze med istospolnima partnerjema in posvojitve otrok. Nedvomno se ob tem porajajo moralno-etična vprašanja, pri čemer pa mnogi pozabljajo, da so tudi homoseksualci ljudje, ki jim pripadajo iste človekove pravice in svoboščine kot vsem ostalim. Nasprotniki istospolnih družin trdijo, da je pravica istospolnih partnerjev do posvojitve otrok omejena s pravicami otrok.

Na podlagi 14. člena ustave so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj ali katerokoli drugo osebno okoliščino (enakost pred zakonom). Navedena določba prepoveduje diskriminacijo pri zagotavljanju, uresničevanju in varovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ne glede na posameznikove osebne okoliščine. Očitno v Republiki Sloveniji spolna usmerjenost ne šteje za osebno okoliščino, saj so prav na podlagi te okoliščine istospolne partnerske zveze v drugačnem položaju kot zveze heteroseksualnih oseb. Istospolne partnerske zveze na primer ne morejo skleniti zakonske zveze, prav tako pravice niso priznane izvenzakonski oz. neregistrirani skupnosti.

Vendar pa je pred leti Ustavno sodišče že šlo v smer enake obravnave, ko je odločilo, da je Zakon o dedovanju v neskladju z ustavo, ker ne vsebuje pravnih posledic na področju zakonitega dedovanja enako kot za zunajzakonskega partnerja tudi za partnerja neregistrirane istospolne partnerske skupnosti (Odločba Ustavnega sodišča U-I-212/10 z

dne 14. 3. 2013). Kljub tej svetli izjemi je bilo pri podrobnejši analizi slovenske zakonodaje ugotovljeno, da je diskriminacija istospolnih partnerstev in družin prisotna vsaj v 70 zakonih, pri čemer številni zakoni vsebujejo tudi več diskriminatorskih pravnih pravil. V teh primerih gre za neenakost pravic, ki se dotikajo vsakdanjega življenja ljudi: od premoženjskih, socialnih, družinskih do delovnih razmerij. (Društvo Legebitra, 2016).

Pred kratkim pa je bil sprejet Zakon o partnerski zvezi (ZPZ), kateri za istospolne pare prinaša velike spremembe. Spremembe se bodo odvijale v smer, da bo partnerska zveza registrirane istospolne partnerske skupnosti tretirana enako kot zakonska zveza moškega in ženske. Z izjemo možnosti posvojitve otrok in postopkov oploditve z biomedicinsko pomočjo, kjer pa stanje ostaja nespremenjeno.

5.2.4 IZBRISANI

Izbris 25.671 ljudi iz registra stalnega prebivalstva dne 26. 2. 1992 je ena najbolj grobih sistematičnih kršitev človekovih pravic v samostojni Sloveniji, ki le počasi dobiva svoj epilog.

Ob osamosvojitvi Slovenije 25. 6. 1991 so tisti, ki so imeli slovensko republiško državljanstvo, avtomatično pridobili državljanstvo Republike Slovenije, državljani drugih republik nekdanje SFRJ s stalnim prebivališčem v Sloveniji pa so imeli pravico, da v šestih mesecih zaprosijo za državljanstvo. Tistim, ki državljanstva iz katerega koli razloga niso pridobili, je bil z izbrisom iz registra odvzet status stalnih prebivalcev, z odvzemom statusa pa so izgubili tudi ekonomske in socialne pravice, ki so vezane na status stalnega prebivalca.

Zadeva je večkrat prišla pred Ustavno sodišče, njegova najpomembnejša pa je odločitev iz leta 2003 (Odločba Ustavnega sodišča U-I-246/02 z dne 3. 4. 2003), ki jo dr. Ciril Ribičič uvršča med »veličastnih sedem«. Ustavno sodišče je ugotovilo, da so bili iz registra stalnega prebivalstva izbrisani nezakonito in brez pravne podlage. To je njihov privilegirani status državljanstva spremenilo v status tujca, ki je ravnokar prispel v državo in nima dovoljenja za stalno prebivanje (Ribičič, 2010, str. 56). Kljub tej odločbi je vprašanje množične kršitve človekovih pravic in odprave le-te ostalo na robu političnega dogajanja. Šele odločitev Evropskega sodišča za človekove pravice v zadevi Kurić proti Sloveniji je Slovenijo spodbudila k ukrepanju. Sodišče je namreč odločilo, da izbris in njegove posledice predstavljajo kršitev človekovih pravic izbranim pritožnikom. V drugi sodbi je odločilo, da je pravična odškodnina za kršitev človekovih pravic najmanj 50.000,00 EUR za vsakega izbrisanega. Kljub temu Slovenija te sodbe ni ustrezno prelila v domače pravo. Namesto da bi država ustrezno upoštevala sodbo ter pravično uredila dostop izbrisanih do odškodnine, je sprejela pomanjkljiv zakon, po katerem izbrisanemu pripada največ 12.000,00 EUR odškodnine. Sedaj se s spornimi določili Zakona o povračilu škode osebam, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva (ZPŠOIRSP), ukvarjajo sodišča. Vrhovno sodišče je mnenja, da je omejitev višine odškodnine iz zakona protiustavna in je že sprožilo postopek za oceno ustavnosti pred Ustavnim sodiščem, ki še ni zaključen (Mirovni inštitut, 2016).

Status izbrisanih tudi 24 let po kršitvi še ni rešen, prav tako izbrisani še niso prišli do pravičnih odškodnin. Nadalje ostajajo nerešena druga vprašanja, povezana z izbrisom, predvsem vprašanja s področja pravic socialne varnosti, ki so bile izbrisanim nezakonito odvzete, na primer izbrisani neupravičeno niso prejeli otroških dodatkov, pokojnin, bolniških nadomestil, niso bili prijavljeni v sistem zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja itd.

6 ZAKLJUČEK

Človekove pravice in temeljne svoboščine so univerzalne, neprenosljive in neodtujljive. Posamezniku pripadejo že ob njegovem rojstvu in predstavljajo pravno varovano upravičenje posameznika v razmerju do državne oblasti. Pojem človekovih pravic in temeljnih svoboščin se je razvil prav zaradi potrebe po omejevanju državne oblasti in varovanju posameznikov pred njeno samovoljo. Še danes je to temeljni namen človekovih pravic in temeljnih svoboščin, zato je pomembno, da so urejene z najvišjim pravnim aktom, ustavo.

Pravno varstvo človekovih pravic pomeni možnost, da so pravno iztožljive. Pravno varstvo zagotavljajo redna sodišča in ustavno sodišče ter neformalni organi, na primer varuh človekovih pravic, čedalje pomembnejše pa postaja mednarodno pravno varstvo. Poudarek v diplomskem delu je na pravnem varstvu pred rednimi sodišči, in sicer so kazensko pravno, civilno pravno in upravno pravno varstvo obravnavani posebej. Medtem ko so nekateri elementi skupni vsem trem oblikam pravnega varstva, na primer ustavna pravica do sodnega varstva, pravica do pritožbe in pravica do enakega varstva pravic, so med posameznimi oblikami tudi določene razlike v sami obliki postopka kot tudi institutih, ki so na voljo. Kazensko pravno varstvo v ustavi določa procesna jamstva, ki morajo biti zagotovljena vsakemu, ki se znajde v kazenskem postopku. Še najbolj se zdi razširjeno upravno pravno varstvo, saj ima posameznik pravico do pritožbe pred državnim organom ali drugim organom, ki odloča o njegovi pravici, obveznosti ali pravni koristi, nato lahko zoper dokončno odločbo drugostopenjskega organa vložijo upravni spor in ima v postopku pravnega spora še enkrat pravico do pritožbe zoper odločbo prvostopenjskega sodišča.

Na podlagi spoznanj, do katerih sem prišla med pisanjem diplomskega dela in preučevanjem literature, ugotavljam, da je pravno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin v ustavi in zakonih, sprejetih na njeni podlagi v Republiki Sloveniji zagotovljeno na najvišjem nivoju.

Vendar pa vsebinsko dovršeni pravni akti sami po sebi še ne dajejo zagotovila, da bodo človekove pravice in temeljne svoboščine v resnici tudi spoštovane. Uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin in s tem tudi učinkovitost njihovega pravnega varstva je odvisna od celotne ustavne ureditve, še posebej državne ureditve, pa tudi drugih dejavnikov. Kršitve človekovih pravic se pogosto dogajajo, kar je normalen družbeni pojav. Problem pa je, ko so te kršitve množične, povzročajo hude in trajne posledice, ali, kar je morda še najhuje, država kršitve ne priznava in se z njeno odpravo aktivno ne ukvarja. Kljub določenim postopkovnim pravilom in določenim rokom v postopku še vedno prihaja do znatnih sodnih zaostankov, ki pomenijo kršitev pravice do sojenja v razumnem roku. Kljub jasni določbi v ustavi o prepovedi razlikovanja na podlagi osebnih okoliščin istospolne partnerske zveze še vedno nimajo enakih pravic kot heteroseksualne spolne zveze in kljub jasni odločbi Evropskega sodišča o človekovih pravicah Slovenija še vedno ni uredila položaja izbrisanih.

Številne kršitve v Sloveniji so aktualne kljub ustrezni pravni ureditvi, vendar pa je to, kot sem ugotovila pri pisanju tega dela in še posebej pri branju Letnega poročila varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2014, bolj posledica pomanjkanja družbene in politične volje, kot pa neučinkovita ali pomanjkljiva pravna ureditev. Prav zaradi navedenega bi bilo treba v prihodnosti več pozornosti in energije nameniti iskanju ustreznih možnosti vplivanja in vzvodov pritiskanja na aktualne politične oblasti, da na sistemski ravni uredijo posamezna področja tako, da do množičnih kršitev ne bi več prihajalo. Na primer: delovnopravno zakonodajo bi bilo treba prevetriti na način, da ni nikakršne možnosti, da delodajalec več let neopazno ne plačuje prispevkov delavcem. Moramo se zavedati, da trenutna oblast izvira iz ljudstva, saj ima na podlagi načela demokratične države oblast v Sloveniji ljudstvo. Prav to ljudstvo, ki voli svojo oblast, pa nato trpi njena ravnanja in opustitve, ki se manifestirajo v množičnih kršitvah človekovih pravic taistih ljudi, ki so to oblast izvolili. Dejstvo je, da se ob tem v ozadju kaže mentaliteta naroda, ki voli tako oblast, nato pa njena arbitrarna oblastna ravnanja mirno prenaša. Korelacija mentalitete naroda in stopnje uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin je tema, ki bi bila zanimiva za nadaljnjo obravnavo in raziskave na področju varovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

LITERATURA IN VIRI

Literatura:

- Androjna, V., Kerševan, E. (2006). *Upravno procesno pravo: upravni postopek in upravni spor*. Ljubljana: GV Založba.
- Bavcon, L. (2007). Človekove pravice in temeljne svoboščine. V I. Kaučič (Ured.), *15 let uresničevanja Ustave Republike Slovenije (str. 59-60)*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Bavcon, L. (2009). Mehanizem zavor in ravnotežij kot pogoj za učinkovito varovanje človekovih pravic. V J. Rovšek in L. Kalčina (Ured.) *60-letnica sprejema Splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah, 15-letnica sprejema Zakona o varuhu človekovih pravic: zbornik prispevkov z mednarodne konference v Ljubljani 2008 (str. 33)*. Ljubljana: Varuh človekovih pravic Republike Slovenije.
- Brezovšek, M. in drugi (2008). *Organizacija oblasti v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Cerar, M. (2002). Narava in pomen človekovih pravic. V D. Zagorac (Ured.), *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili (str. 20-21)*. Ljubljana: Amnesty International Slovenije: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Galič, A. (2004). *Ustavno civilno procesno pravo: ustavna procesna jamstva, ustavna pritožba - meje preizkusa in postopek*. Ljubljana: GV založba.
- Grad, F., Kaučič, I., Zagorc, S. (2016). *Ustavno pravo*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Kocjančič, R., Ribičič, C., Grad, F., Kaučič, I. (2009). *Ustavno pravo Slovenije*. Ljubljana: Fakulteta za upravo.
- Lampe, R. (2010). *Pravo človekovih pravic: sistem človekovih pravic v mednarodnem, evropskem in ustavnem pravu*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Mavčič, A. (2002). *Primerjalno ustavno pravo - pravo človekovih pravic*. Ljubljana: Založba Pasadena.
- Perenič, A. (1988). Zgodovinski razvoj človekovih pravic. V P. Jambreč, A. Perenič, M. Uršič (Ured.) *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji in dokumenti (str. 17-30)*. Ljubljana: Mladinska knjiga
- Ribičič, C. (2010). *Človekove pravice in ustavna demokracija*. Ljubljana: Študentska založba.
- Ribičič, C. (2007). Ustava in EKČP. V I. Kaučič (Ured.), *15 let uresničevanja Ustave Republike Slovenije (str. 70)*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Šelih, A. (2009). (Ne)diskriminacija in obrobne skupine ljudi. V J. Rovšek in L. Kalčina (Ured.), *60-letnica sprejema Splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah, 15-letnica sprejema Zakona o varuhu človekovih pravic: zbornik prispevkov z mednarodne konference v Ljubljani 2008 (str. 45)*. Ljubljana: Varuh človekovih pravic Republike Slovenije.

- Ude, L. (1993). Sodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V J. Rovšek (Ured.), *Slovenija in evropska konvencija o človekovih pravicah: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 10., 11. in 12. junija 1992 (str. 127)*. Ljubljana: Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin.
- Žagar, M. (1993). Varstvo narodnih manjšin in tujcev v ustavi in zakonodaji Republike Slovenije. V J. Rovšek (Ured.), *Slovenija in evropska konvencija o človekovih pravicah: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 10., 11. in 12. junija 1992 (str. 83-84)*. Ljubljana: Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Viri:

- (1991). Ustava Republike Slovenije (URS). Ur. list RS, št. 33I/91, 42/97, 66/00, 24/03, 69/04, 69/04, 69/04, 68/06.
- (1994). Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic. Ur. List RS, št. 7-41/1994
- (1948). Splošna deklaracija o človekovih pravicah. Generalna skupščina OZN, resolucija št. 217 A (III).
- (2015). Kazenski zakonik (KZ-1C). Ur. list RS, št. 55/08, 66/08, 39/09, 91/11, 54/15.
- (2012). Zakon o kazenskem postopku (ZKP-UPB8). Ur. list RS, št. 32/12, 47/13, 87/14.
- (2006). Zakon o upravnem sporu (ZUS-1B). Ur. list RS, št. 105/06, 107/09 – odl. US, 62/10, 98/11 – odl. US in 109/12.
- (1994). Zakon o ustavnem sodišču (ZUstS-B). Ur. list RS, št. 64/07 in 109/12.
- Letno poročilo varuha človekovih pravic Republike Slovenije za leto 2014. (2015). Ljubljana: Varuh človekovih pravic Republike Slovenije.
- Društvo Legebitra. (28.4.2016). *Diskriminacija istospolnih partnerstev v vsaj 70 zakonih. Pridobljeno iz:* <http://www.legebitra.si/diskriminacija-istospolnih-partnerstev-vsaj-70-zakonih/>.
- Mirovni inštitut. (3.5.2016). *Izbris: rešena niso niti osnovna statusna vprašanja, psihično in finančno izčrpavajoča pot do odškodnin. Pridobljeno iz:* <http://www.mirovni-institut.si/izbrisani/izbris-resena-niso-niti-osnovna-statusna-vprasanja-psihicno-in-financno-izcrpavajoca-pot-do-odskodnin/>.
- Amnesty International. (4.5.2016). *Slovenija: stališča Amnesty International glede odprave posledic izbrisa (2013)*. Pridobljeno iz: [http://www.amnesty.si/media/uploads/files/staliska-ai-urejanja-izbrisa-slo-2013\(1\).pdf](http://www.amnesty.si/media/uploads/files/staliska-ai-urejanja-izbrisa-slo-2013(1).pdf).
- Odločba Ustavnega sodišča U-I-290/96 z dne 11. 6. 1998.
- Odločba Ustavnega sodišča U-I-18/02 z dne 24. 10. 2003.
- Odločba Ustavnega sodišča U-I-269/12-24 z dne 4. 12. 2014.
- Odločba Ustavnega sodišča U-I-212/10 z dne 14. 3. 2013.
- Odločba Ustavnega sodišča U-I-246/02 z dne 3. 4. 2003.